

लैङ्गिक हिंसा र दुर्व्यवहार: छैन हामीलाई स्वीकर

महिला तथा
बालबालिकामाथि हुने
हिंसा विरुद्ध
प्रश्न उत्तर संगालो

महिला हिंसा बिरुद्धको
१६ दिने अभियान

महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ
नागरिक मन्त्रालय

२०७५

[Pick the date]

मन्त्रीज्यूको भनाई

लैङ्गिक हिंसा र दुर्व्यवहार : छैन हामीलाई स्वीकार

सचिवजूको भनाई

तयार गर्ने अधिवक्ता द्वय प्रतिमा
शर्मा र शर्मिला श्रेष्ठ

Contents

बिषयसूची

भाग एक: लैङ्गिक हिंसा

लैङ्गिकता र लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा

१. लिंग र लैङ्गिकता भनेको के हो र लिंग र लैङ्गिकताबीच के फरक छ ?	7
२. बालबालिका कसलाई भनिन्छ ?	8
३. लैङ्गिक हिंसा भनेको के हो ?	8
४. लैङ्गिक हिंसा कसरी हुन्छ ?	10
५. बालबालिकामाथि हुने हिंसा के हो र कसरी हुन्छ ?	10
६. महिला तथा बालबालिकामाथि के कस्ता हिंसा भइरहेका छन् ?	12
७. लैङ्गिकहिंसा भनेको के हो ? यी हिंसा कसरी भएका छन् ?	12
७.१. शारीरिक हिंसा के हो ?	13
७.२. मानसिक तथा भावनात्मक हिंसा के हो ?	13
७.३. केकस्ता हिंसाहरू शारीरिक मानसिक हिंसाभित्र पर्दछन् ?	14
७.४. यौनजन्य हिंसा भनेको कस्तो हिंसा हो ?	15
७.५. यौनजन्य हिंसामा कस्ताकस्ता हिंसाहरू पर्दछन् ?	16
८. घरेलु हिंसा भनेको के हो ? र यो कसरी हुन्छ ?	22
९. हाम्रो समाजमा घरेलु हिंसा कसरी भइरहेको छ ?	27
१०. अग्नीजन्य हिंसा भनेको के हो र यस्तो हिंसा कसरी भइरहेको छ ?	28

११. अग्निजन्य हिंसाको जोखिममा पर्न सक्ने व्यक्ति, यसको प्रयोजन र असरहरू को बो के के हुन् ?..... 29
१२. जल्ने/जलाउने हिंसाबाट बच्नको लागि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू को बो के के हुन् ?..... 30

विवाह सम्बन्धी हिंसा र यसका असरहरू

१३. विवाह सम्बन्धी केकस्ता हिंसा भइरहेका छन् ? 31
१४. समाजमा विद्यमान सामाजिक मूल्यमान्यताका कारण महिला र बालबालिकामाथि भएका हिंसाहरू को बो के के हुन् ? 33
१५. लैङ्गिक भेदभावजन्य सामाजिक मूल्यमान्यताले महिलालाई गरेका असरहरू के के हुन् ? . 38
१६. लैङ्गिक भेदभावजन्य सामाजिक मूल्यमान्यताले पुरुषलाई गरेका असरहरू को बो के के हुन् ? 39

बालबालिकामाथि हुने हिंसाहरू

१७. बालबालिका विरुद्ध हुँदै आएका हिंसाहरू के के हुन् ?..... 40
१८. बालिका विरुद्ध हुँदै आएका हिंसा, भेदभाव र उपेक्षा के के हुन् ? 40
१९. बालबालिकालागि सकारात्मक अनुशासन भनेको के हो ? कसरी विकास गर्न सकिन्छ ? 45
२०. अभिभावकत्वमा सकारात्मक अनुशासन विकास गर्नका लागि के के कुरामा ध्यान दिनुपर्छ ? 45
२१. बालबालिकविरुद्धका कसुरहरू को बो के के हुन् ?..... 46

भाग दुई:

महिला र बालबालिका माथि हुने हिंसाविरुद्ध कानुनी व्यवस्था

भाग तीन:

हिंसा पीडित तथा प्रभावित व्यक्तिको लागि आवश्यक पर्ने संरक्षण सेवा र सहयोग

१. हिंसा पीडित वा प्रभावित व्यक्तिलाई के के सेवा र सहयोगको आवश्यकता पर्दछ ? 99

२. लैङ्गिक संवेदनशीलता भनेको के हो ?	100
३. लैङ्गिकमैत्री सेवा भनेको के हो ? कस्तो सेवालार्ई लैङ्गिकमैत्री सेवा भनिन्छ ?	101
४. लैङ्गिक मैत्री सेवाका निर्देशक सिद्धान्त के के हुन् ?	101
५. लैङ्गिकसंवेदनशील व्यवहारका लागि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू को बो के के हुन् ?	102
६. बालबालिकालार्ई सेवा दिदा को बो के के कुरामा ध्यान दिनुपर्छ ?	104
७. लैङ्गिक हिंसा रोकथाम र बालबालिकाको संरक्षणका लागि काम गर्दै आएका स्थानीय संरचनाहरू को बो के के हुन् ?	105
८. लैङ्गिक हिंसा निवारण र बालबालिकाको संरक्षणकालागि सेवाप्रदायकको भूमिकाके हुन्? ..	106
९. लैङ्गिक हिंसा निवारण र बालबालिकाको संरक्षणका लागि को को जिम्मेवार छन्?	107
१०. लैङ्गिकहिंसा सम्बोधनका लागि बनाइने कार्यक्रमका सिद्धान्तहरू के के हुन् ?	110
११. समुदायमा आधारित लैङ्गिकहिंसा तथा बालबालिकाको संरक्षणका काममा प्रभावपार्ने तत्वहरू के के हुन् ?	111
१२. हाम्रो समुदायमा काम गर्ने पर्ने जल्दाबल्दा लैङ्गिकसवालहरू के के हुन् ?	111
१३. बालसंरक्षण सम्बन्धी सवालहरू के के हुन् ?	112
१४. पीडित व्यक्तिको संरक्षण भनेको के हो र कसरी संरक्षण गर्न सकिन्छ ?	112
१५. पीडित संरक्षणका विषयहरू के के हुन् ?	113
१६. लैङ्गिक हिंसा अन्त्य गर्न तथा लैङ्गिकमैत्री सेवाका लागि नेपाल सरकारले बनाएका कानुनहरू के के हुन् ?	114

प्रयोग गरिएका सन्दर्भ सामग्रीको सूची

भाग एक: लैङ्गिक हिंसा

लैङ्गिकता र लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा

१. लिङ्ग र लैङ्गिकता भनेको के हो र लिङ्ग र लैङ्गिकताबीच के फरक छ ?

लिङ्ग: जन्मजात प्राप्त जैविक भिन्नतालाई लिङ्ग भनिन्छ, जस्तै स्त्री लिङ्ग, पुरुष लिङ्ग र अन्य लिङ्ग । महिला र पुरुष तथा तेस्रो लिङ्गीबीचको प्राकृतिक भिन्नता नै लिङ्ग हो जस्तै, महिलामा योनी, स्तन र पाठेघर हुन्छ । महिलाहरू मासिक रजश्वला हुन्छन्, डिम्ब उत्पादन र गर्भधारण गर्ने क्षमता राख्छन् भने पुरुषमा लिङ्ग र अण्डकोष हुन्छ । पुरुषहरूले सुक्रिकट उत्पादन र गर्भधारण गराउने क्षमता राख्छन् । महिला र पुरुषमा भएको प्राकृतिक भिन्नता यतिमात्र हो । यसैलाई हामी लिङ्ग भन्दछौ । यो सर्वव्यापी छ, संसारभरी समान छ, अविवादित र सामान्यतया अपरिवर्तनशील छ ।

लैङ्गिकता: फरक लिङ्ग भएकै आधारमा महिला, पुरुष र तेस्रो लिङ्गीहरूको लागि समाजले निर्धारण गरेको फरकफरक कामको भूमिका, महिला र पुरुषलाई हेर्ने फरकफरक दृष्टिकोण, महिला र पुरुषका लागि बनाएका फरकफरक धारणा, उनीहरूसँग गरिने अलगअलग व्यवहार, असमान कानुनी व्यवस्था, नीति तथा कार्यक्रम र महिला र पुरुषका लागि भिन्नभिन्न सामाजिक मूल्यमान्यता, रीतिरिवाज, धर्म, संस्कार र संस्कृतिहरू सबै लैङ्गिकता हुन् । त्यसैगरी फरक लिङ्ग भएकै आधारमा महिला, पुरुष र तेस्रो लिङ्गीप्रति व्यक्तिका

दृष्टीकोण, सामाजिक संरचना, वितरण प्रणाली, महिला र पुरुषबीचको फरकफरक शक्ति सम्बन्ध आदिलाई लैङ्गिकता भनिन्छ । लैङ्गिकता समाज, समुदाय, जात, भाषा, धर्म, समय, स्थान र परिवेश अनुसार फरकफरक छ, विवादित छ र यो परिवर्तनशील पनि छ ।

२. बालबालिका कसलाई भनिन्छ ?

बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०७५ अनुसार १८ वर्षमुनिका सबै व्यक्तिलाई बालबालिका भनिन्छ भनेर परिभाषा गरिएको छ । बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धी १९८९^१ को धारा १ अनुसार पनि १८ वर्ष मुनिका सबै व्यक्तिलाई बालबालिका मानिएकोछ । बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०७५ आउनु अगाडि नेपालमा १६ वर्ष मुनिका व्यक्तिलाई मात्र बालबालिका मानिन्थ्यो तर अब नेपालको कानुनले पनि अन्तर्राष्ट्रिय कानुन बमोजिमको परिभाषालाई स्वीकार गरी १८ वर्ष मुनिका व्यक्तिलाई बालबालिका भनेर परिभाषित गरेको छ ।

३. लैङ्गिक हिंसा भनेको के हो ?

लैङ्गिक समानता कायम गर्न तथा लैङ्गिक हिंसा अन्त्य गर्न बनेको ऐन, २०७२ बमोजिम “लैङ्गिक हिंसा भन्नाले सार्वजनिक वा निजी जीवनमा लिङ्गको आधारमा कसैप्रति शारीरिक, यौनजन्य वा मानसिक क्षति वा पीडा पुऱ्याउने कार्य सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले लिङ्गको आधारमा हुने वा हुन सक्ने कुनै पनि प्रकारको अपमानजन्य,

---

^१ United Nation Convention on the Rights of Child 1989

पीडाजन्य, वा धम्कीपूर्ण व्यवहार, दवाब, करकाप वा स्वेच्छाचारी रूपमा महिलालाई स्वतन्त्रताको उपभोग गर्नबाट बञ्चित गर्ने कुनै कार्य समेतलाई जनाउँछ ।”

त्यसैगरी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्रीको कार्यालयले जारी गरेको लैङ्गिक विभेदमा आधारित हिंसाविरुद्ध कार्य सञ्चालन कार्यविधि, २०६८ अनुसार “लैङ्गिक हिंसा भन्नाले घरेलु हिंसा, कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार, सामाजिक कुरीतिजन्य विभेदपूर्ण व्यवहार लगायत लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसा सम्भन्नु पर्छ” भनेर परिभाषा गरेको पाइन्छ ।

माथिको परिभाषाको आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई उसको लिङ्गभेदको आधारमा गरिएको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक सांस्कृतिक, आर्थिक र यौनिकरूपले पीडा दिने वा पीडा पुऱ्याउने वा त्यस्ता कार्यहरू गर्नका लागि डर, धाक, धम्की जस्ता व्यवहार गर्नु, वा व्यक्तिको आधारभूत स्वतन्त्रता खण्डित गर्ने किसिमका कुनै पनि कार्य वा व्यवहार गर्नु लैङ्गिक हिंसा हुन् । लैङ्गिक हिंसाको परिभाषा व्यापक छ । घरदेखि कार्यथलोसम्म, अपमानजन्य शब्दको प्रयोगदेखि व्यवहारसम्म, लेखेर वा बोलेर, कागजदेखि भाषणसम्म, भ्रुणदेखि जीवनपर्यन्त लैङ्गिक हिंसा हुनसक्छ । लैङ्गिक हिंसा कानून बमोजिम दण्डनीय छन् । नेपालको संविधान २०७२ मा, कुनै पनि महिला विरुद्ध शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य गरिने छैन र त्यस्तो कार्य कानूनद्वारा दण्डनिय हुनेछ भन्ने व्यवस्था छ ।

४. लैङ्गिक हिंसा कसरी हुन्छ ?

महिला, पुरुष र तेस्रो लिङ्गी भएकै आधारमा महिला, पुरुष र तेस्रो लिङ्गीहरूलाई गरिने विभिन्न भेदभाव, दुर्व्यवहार, अपमान, शारीरिक, मानसिक, भावनात्मक र यौनजन्य पीडा सबै लैङ्गिक हिंसा हुन् भन्नेकुरा माथिको परिभाषाबाट अवगत भएको छ । एउटा व्यक्ति, समाज, समूह, संस्था, राजनीतिक दल, राज्य, नीजि क्षेत्र, सञ्चार माध्यम आदिले बोलेर वा लेखेर वा त्यस्तो व्यवहार गरेर वा कुनै पनि संकेतद्वारा फरक लिङ्ग भएकै कारण महिला वा पुरुष वा तेस्रो लिङ्गीहरूको मन, भावनामा चोट पुऱ्याएर, कुटपीट वा लछारपछार गरेर, अर्नी जन्य पदार्थ वा एसिडको प्रयोग गरी वा विभिन्न प्रकारले यौनजन्य दुर्व्यवहार गरेर वा मानव वा मानव अंग बेचबिखन गरेर वा लिङ्ग पहिचान गरी गर्भपतन गर्न दवाव दिइ वा जबरजस्ती गर्भपतन गराएर वा फरक लिङ्ग भएकै आधारमा शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण, मायाममता, स्याहारसुसारमा बिभेदपूर्ण व्यवहार गरेर वा असमान कामको असमान ज्याला दिएर वा श्रम शोषण आदि गरेर वा माथिका यस्तै यस्तै कार्य गर्न लगाएर लैङ्गिक हिंसा गर्दै आएको पाइन्छ ।

लैंगिकतामा आधारित हिंसा महिला, पुरुष र तेस्रो लिङ्गी सबैमाथि भएका छन् । पुरुषविरुद्ध हुँदै आएका लैङ्गिक हिंसाभन्दा महिला विरुद्ध हुँदै आएका लैङ्गिक हिंसाहरू बढी खतरनाक र गम्भिर प्रकृतिका छन् ।

५. बालबालिकामाथि हुने हिंसा के हो र कसरी हुन्छ ?

बालबालिकाहरू आफुलाई आफै संरक्षण गर्न कम सक्षम हुन्छन्, उमेरका हिसावले पाको उमेर भएका व्यक्ति जस्तै मातापिता, अभिभावक, रेखदेख तथा स्याहारकर्ता र शिक्षकभन्दा अलि साना

हुन्छन् तर उनीहरूको मन र भावना ठूलो हुन्छ, बालबालिका जिज्ञासु हुन्छन्, आफुभन्दा ठूलोलाई विश्वास गर्ने र इमान्दार प्रकृतिका हुन्छन् त्यसैले बालबालिकालाई नियन्त्रण गर्न सजिलो हुन्छ । प्राय ठूला व्यक्तिहरूले जानीनजानी बालबालिकामाथि आफ्नो दिनभरको थकान, रीस तथा तनाव पोख्ने, आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्न बालबालिकालाई प्रयोग गर्ने र उनीहरूलाई उल्टै लान्छना लगाउने गरेको पाइन्छ ।

आफ्नो स्वार्थसिद्धिका लागि बालबालिकालाई फकाएर वा लोभ देखाएर वा डर, धाक, धम्की दिएर वा आफ्नो कब्जामा लिएर प्रयोग गर्नु, बालबालिकाको मन, भावना, चाहना, आवश्यकता र रुचीको उपेक्षा गर्नु, उनीहरूलाई अपमान गर्नु, विभिन्न बहानामा बालबालिकालाई एकल्याउनु, तिरस्कार गर्नु, हेला गर्नु, गाली तथा आरोप लगाउनु, अनुशासनका नाममा शारीरिक, मानसिक, र भावनात्मकरूपमा दण्डसजाय दिनु, कुटपीट तथा लछारपछार गर्नु, बालबालिकामाथि यौनदुर्व्यवहार गर्नु आदि बालबालिका विरुद्धका हिंसा हुन् ।

बालबालिकामाथि हिंसा प्राय बालबालिकाहरूले विश्वास गरेका, संरक्षक ठानेका र आदर्श मानेका व्यक्तिहरूबाटै हुँदै आएको देखिन्छ ।

घरपरिवार, समाज र स्कुलमा बालबालिकामाथि विभिन्न प्रकारका हिंसाहरू हुँदैआएका छन् तर बालकको तुलनामा बालिकामाथि हुँदै आएका हिंसाहरू अझबढी दर्दनाक र गम्भिरप्रकृतिका छन् जस्तै लिङ्ग पहिचान गरी भ्रुणहत्या गर्नु, छोरीलाई साधरण विद्यालय र छोरालाई राम्रो नीजि विद्यालय पठाउनु, छोरालाई गृहकार्य गर्न लगाउनु र

छोरीलाई घरको काममा पठाउनु छोरा छोरीबीच गर्दै आएका लैङ्गिक भेदभाव हुन् । त्यसैगरी छोरालाई पोषिलो खानेकुरा खानदिनु, बढी माया गर्नु र छोरीलाई छोराको तुलनामा कम माया गर्नु, कमपोषिलो खाना दिनु वा खानामा छोरालाई जस्तो वास्ता नगर्नु, लुगा धुन, भाँडा माफ्न, घरसफा गर्न लगाउनु, काम नगरे छोरीलाई पिट्नु, गाली गर्नु, कम रेखदेख र खानेकुरामा समेत भेदभाव गर्नु, छिटो बिहे गरिदिनु आदि छोरीछोरीबीच हुँदै आएका लैङ्गिकभेदभाव र हिंसा हुन् । यी सबै भेदभाव र हिंसा आफ्नै घरमा आफ्नै अभिभावकबाट हुँदै आएका छन् । छोराछोरीबीचको भेदभाव बालबालिका विरुद्धका गैरकानुनी र गैरमानवीय कार्य हुन् ।

६. महिला तथा बालबालिकामाथि के कस्ता हिंसा भइरहेका छन् ?

महिला र बालबालिका माथि विभिन्न प्रकारका लैङ्गिक हिंसा र घरेलु हिंसाहरू भएका छन् ।

७. लैङ्गिकतामा आधारित महिला हिंसा भनेको के हो ? र कस्ता कस्ता हिंसा कसरी हुने गरेको छ ? ।

महिलालाई अपमान गर्ने, महिलाको शरीरको अखण्डता तथा स्वतन्त्रसँग हिँडडुल गर्न पाउने अधिकारलाई व्यक्तिगत दवाव तथा सामाजिकरूपमा दमन गरी महिलाको अधिकारको खण्डन गर्ने, मानसिक तथा शारीरिकरूपमा चोट पुऱ्याउने, आर्थिकरूपमा विपन्न र परनिर्भर बनाउने, यौनशोषण गर्ने, सामाजिकरूपमा लान्छना लगाउने, बहिस्करण गर्ने वा अलग्याउने वा हेला गर्ने, बालविवाह, बेचबिखन गर्ने, महिलाको उपश्रिथतीलाई अस्वीकार गर्ने, हतोत्साहीत

पार्ने, महिला भएकै कारण असहयोग गर्ने, उत्प्रेरणा नदिने आदि कार्यहरूलाई महिलामाथि हुने हिंसा भनिन्छ । महिलामाथि गरिने हिंसाका मूख्य सात स्वरूपहरू² निम्नानुसार छन् ।

१. शारीरिक हिंसा
२. मानसिक तथा भावनात्मक हिंसा
३. यौनजन्य हिंसा
४. आर्थिक हिंसा
५. सामाजिक सांस्कृतिक हिंसा
६. राजनीतिक
७. कानुनीरूपमा गरिने हिंसा

७.१. शारीरिक हिंसा के हो ?

शारीरिक हिंसा भन्नाले कुनैपनि प्रकारको हातहतियार प्रयोग गरी वा नगरी महिला भएकै नाताले उनलाई कुटपीट गर्ने, शरीरमा चोटपटक लाग्ने, निलडाम बनाइदिने, लछारपछार पार्ने वा थुनामा राख्ने आदि कार्यलाई शारीरिक हिंसा भनिन्छ । शारीरिक हिंसा गर्दा कहिले काही महिलाको प्राणसमेत जान सक्छ ।

नेपालमा २३ प्रतिशत महिलालाई शारीरिक हिंसा³, ८१.७ प्रतिशत बालबालिकालाई अनुशासनका नाममा शारीरिक मानसिक दण्डसजाय दिइएको युनिसेफले गरेको MICS, 2014, Unicef मा उल्लेख गरेको छ ।

७.२. मानसिक तथा भावनात्मक हिंसा के हो ?

शारीरिक कुटपीट तथा यातनाको धम्की दिने, गालीगलौज गर्ने, अपशब्द बोल्ने, धम्क्याउने, त्रासपूर्ण व्यवहार गर्ने, भ्रुठा आरोप तथा

---

² Pratima Sharma, Gender and Social Norms

³ Nepal Government, National Demographic Health Survey, 2016

लान्छना लगाउने, घरबाट निकाला गर्ने, मानसिक चोट पुग्न सक्ने कार्य गर्ने गराउने, अरूका अगाडि होच्याउने, हेला गर्ने, तिरस्कार गर्ने, इच्छाविपरीत काम गर्न दबाव दिने, बैचारिक आस्थाका नाममा धम्क्याउने, धर्म, परम्पराका आधारमा गरिने भेदभावजन्य व्यवहार, बोली आदि कार्य सबै मानसिक तथा भावनात्मक हिंसाभित्र पर्दछन् । व्यंग्य गर्ने वा नबोल्ने साथै ईच्छा विपरितका कार्य गरेर सताउने, मन नपर्ने वस्तु तथा मानिसको प्रयोग गरी मनमा पीडा पुऱ्याउने, होच्याउने, मनोसामाजिक बल, हिम्मत सबै नस्ट गर्ने गराउने कार्य पनि मानसिक तथा भावनात्मक हिंसा नै हो यसले व्यक्तिलाई डिप्रेसनतिर लैजाने एउटा गम्भिर तरिका पनि हो ।

नेपालमा १२ प्रतिशत महिलालाई मानसिक तथा भावनात्मक हिंसा भएको छ (नेपाल सरकार, राष्ट्रिय जीवनस्तर सर्वेक्षण सन २०१६)

७.३.१ के कस्ता हिंसाहरू शारीरिक मानसिक हिंसाभित्र के कस्ता हिंसाहरू पर्दछन् ?

यौनजन्य हिंसा, आर्थिक हिंसा, सामाजिक सास्कृतिक हिंसा, शारीरिक मानसिक हिंसाका मुख्य कारक तत्वहरू हुन् । त्यसैगरी कर्तव्यज्यान गर्ने, अपहरण गर्ने, शरीर बन्दक राख्ने, कुटपीट गर्ने, अङ्गभङ्ग पार्ने, अग्निजन्य पदार्थको प्रयोग गरी हिंसा गर्ने आदि कार्यले पनि शारीरिक मानसिक हिंसालाई बढाउँछ ।

नेपालमा २६ प्रतिशत महिलालाई शारीरिक मानसिक हिंसा हुने गरेको कुरा नेपाल सरकारले गरेको राष्ट्रिय जीवनस्तर मापन सर्वेक्षण सन २०१६ मा उल्लेख गरिएको छ ।

७.३ यौनजन्य हिंसा भनेको कस्तो हिंसा हो ?

यौनजन्य हिंसाले महिलाको यौनजन्य अङ्ग तथा अन्य संवेदनशील अङ्गसँग सम्बन्धित दुर्व्यवहार र उत्पीडनलाई जनाउँछ । यसभित्र महिलाको इच्छाविरुद्ध जबरजस्ती करणी गर्नु, १८ वर्ष मुनीका बालबालिकाको सहमती लिएरै यौनसम्बन्ध राख्नु वा राख्ने प्रयास गर्नु वा यौन अङ्ग तथा अन्य संवेदनशील अङ्ग छुने वा नजिक आउने, अश्लील चित्र, दृश्य वा फिल्म देखाउनु वा जबरजस्ती यस्ता चित्र, दृश्य वा फिल्म खिचन कर लगाइनु आदि यौनजन्य हिंसाभित्र पर्दछन् ।

त्यसैगरी, महिलाको सुरक्षित यौनस्वास्थ्यमा आघात पुग्ने, जबरजस्ती गर्भधारण, जबरजस्ती गर्भपतन, यौन शोषण, प्रलोभनमा पारेर वा बाध्यतापूर्ण यौन व्यवहार गर्ने र शरीरको मुख्य संवेदनशील भाग जस्तै योनी, स्तन, ओठ, र गुदद्वारा जस्ता भागहरूमा छुन खोज्नु, चलाउनु आदि यौनजन्य हिंसाभित्र भित्र पर्दछ । यतिमात्र होइन, बस तथा अन्य सवारी साधनमा गरिने दुर्व्यवहारपूर्ण यौनिक कृत्याकलाप, बजार, बाटोघाटो तथा सार्वजनिक ठाउँमा गरिने यौनजन्य जिस्काईहरू, सीटी बजाएर वा हुटिड गरेर हतोत्साही पार्नु, मनमा असजिलो हुने गरी हेरीरहनु, समलिंगीको आरोप लगाउनु आदि पनि यौनजन्य हिंसा हुन् ।

यौनजन्य हिंसा वैवाहिक सम्बन्धमा पनि हुन सक्छ । चिनेका वा नचिनेका व्यक्ति, घरमा आउने पाहुना वा आफन्त जोबाट पनि यौनजन्य हिंसा हुनसक्छ । त्यसैगरी सामाजिक सञ्जालको दुरुपयोग गरी अश्लील फोटोहरू इमेल, मेसेज, आदि पठाएर वा सार्वजनिक गरिदिएर वा सार्वजनिक गरिदिने धम्की दिएर पनि यौनजन्य हिंसा

गर्न सक्दछन् । नेपालमा ३४ प्रतिशत महिलामाथि श्रीमाहरूले यौनजन्य हिंसा गरेका छन् (नेपाल सरकारले गरेको राष्ट्रिय जीवनस्तर सर्वेक्षण सन २०१६)

७.३.१ यौनजन्य हिंसामा कस्ता कस्ता हिंसाहरू पर्दछन् ?

यौनजन्य हिंसामा बलात्कार, बलात्कारको प्रयास, बलात्कारका लागि सहयोगी कार्य, यौन दुर्व्यवहार, यौन शोषण र वैवाहिक बलात्कारहरू सबै यौनजन्य हिंसामा पर्दछन् ।

१. बलात्कार: बलात्कारलाई अर्को शब्दमा जबरजस्ती करणी पनि भनिन्छ । महिलाको सहमती नलिई वा धाकधम्की दिई वा जोरजुलुम गरी वा जबरजस्ती यौनसम्बन्ध राख्नु भनेको बलात्कार हो भने १८ वर्ष मुनीका बालिकालाई को सहमती लिई वा नलिई वा ललाइ फर्काई वा लोभदेखाई बालबालिकासँग यान सम्बन्ध राख्नुलाई बलात्कार भनिन्छ । मुलुकी अपराध संहिता २०७४ अनुसार कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वा मञ्जुरी लिएर भए पनि अठार वर्षभन्दा कम उमेरको कुनै बालिकालाई करणी गरेमा निजले त्यस्तो महिला वा बालिकालाई जबरजस्ती करणी गरेको मानिनेछ, भन्ने व्यवस्था गरेको छ । ऐन बमोजिम निम्न अवस्थामा बलात्कार भएको मानिन्छ:^४

(क) करकाप, अनुचित प्रभाव, डर, त्रास, भुक्त्यानमा पारी वा अपहरण गरी वा शरीर बन्धक लिई लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी मानिने छैन,

(ख) होस ठेगानमा नरहेको अवस्थामा लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी मानिने छैन,

---

^४ मुलुकी अपराध संहिता २०७४, करणी सम्बन्धी कसुर महलको दफा २१९ (२)

(ग) गुदद्वार वा मुखमा लिङ्ग पसाएमा, गुदद्वार, मुख वा योनीमा लिङ्ग केही मात्र पसेको भएमा, लिङ्ग बाहेक अन्य कुनै वस्तु योनीमा प्रवेश गराएमा पनि जवर्जस्ती करणी गरेको मानिनेछ ।

२. बलात्कारको प्रयास: बलात्कारको प्रयास पनि यौनजन्य हिंसा हो र यो अपराध हो । करणीको आशयले कुनै पनि व्यक्तिलाई यौनदुर्व्यवहार गरेमा, भित्री पोषाक खोली संवेदनशील अङ्गहरू जोडेमा, छोएमा वा छुने प्रयास गरेमा बलात्कारको प्रयास गरेको मानिन्छ ।

३. यौन दुर्व्यवहार: यदि कसैले आफ्नो पति वा पत्नी बाहेक अन्य व्यक्तिलाई निजको मञ्जुरी विना करणीका आशयले समातेमा वा निजको संवेदनशील अङ्ग छोएमा वा छुन प्रयास गरेमा, निजको भित्री पोशाक खोलेमा वा खोल्ने प्रयास गरेमा, निजले लगाउने भित्री पोशाक लगाउन वा फुकाल्न कुनै किसिमले बाधा अवरोध गरेमा वा निजलाई अस्वाभाविक रूपमा कुनै एकान्त ठाउँमा लगेमा, यौन सम्बन्धी आफ्नो अङ्ग निजलाई छुन, समाउन लगाएमा, निजसँग अशिलल वा अन्य त्यस्तै प्रकारको शब्द मौखिक, लिखित वा साङ्केतिक रूपमा वा विद्युतीय माध्यमबाट प्रयोग गरेमा, अशिलल चित्र वा तस्वीर देखाएमा, यौनका आशयले जिस्क्याएमा वा हैरानी दिएमा वा निजसँग अस्वाभाविक, अवाञ्छित वा अमर्यादित व्यवहार गरेमा निजले यौन दुर्व्यवहार गरेको मानिने छ भनेर ऐनले⁵ परिभाषा गरेको छ ।

---

⁵ मुलुकी अपराध संहिता २०७४ को दफा २२४ (२)

कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ अनुसार निम्न अवस्थामा यौनजन्य दुर्व्यवहार गरेको मानिने छ भनेको छ ।

कसैले आफ्नो पद, शक्ति वा अधिकारको दुरुपयोग गरी, कुनै किसिमको दबाव, प्रभाव वा प्रलोभनमा पारी वा हतोत्साहित गरी कुनै कर्मचारी वा सेवाग्राहीलाई कार्यस्थलमा देहायका कुनै कार्य गरे वा गराएमा यौनजन्य दुर्व्यवहार गरेको मानिनेछः-

- (क) यौनजन्य आशयले शरीरको कुनै अङ्गमा छोएमा वा छुने प्रयास गरेमा,
- (ख) अशिलल तथा यौनजन्य क्रियाकलापसँग सम्बन्धित शब्द, चित्र, पत्रपत्रिका, श्रव्य, दृश्य, अन्य सूचना प्रविधि, साधन, वस्तु वा सामग्री प्रयोग वा प्रदर्शन गरेमा,
- (ग) लेखेर, बोलेर वा इशाराले अश्लील तथा यौनजन्य आशय प्रदर्शन वा प्रकट गरेमा,
- (घ) यौनजन्य क्रियाकलापको लागि प्रस्ताव गरेमा,
- (ङ) यौनजन्य आशयले जिस्क्याएमा वा हैरानी दिएमा

४. यौन शोषण: कुनैपनि प्रकारको लाभ लिने प्रयोजनले वा धन कमाउने वा नाफा आर्जन गर्ने उद्देश्यले महिला तथा बालबालिकालाई प्रयोग गरी वा ललाई फर्काई वा प्रलोभनमा पारी वा डरधाक धम्की दिई जबरजस्ती यौनकार्य गर्न लगाउनु यौन शोषण हो ।

५. वैवाहिक बलात्कार: वैवाहिक सम्बन्धमा पनि बलात्कार हुनसक्छ । यदि श्रीमान श्रीमतीबीच एकआपसमा सहमती नभई, श्रीमती वा श्रीमानको इच्छाविरुद्ध जबरजस्ती करणी गरेमा त्यसलाई वैवाहिक

बलात्कार भनिन्छ । हाम्रो समाजमा प्राय श्रीमतीमाथि श्रीमानले वैवाहिक बलात्कार गरेका घटनाहरू सार्वजनिक हुँदै आएका छन् । विवाह गरेर ल्याएकी श्रीमतिमाथि मेरो पुरै हक छ, मैले जे गरेपनि हुन्छ, भन्ने गलत सामाजिक मानसिक सोचाईले घरमा कहिल्यै शान्ति हुदैन ।

श्रीमान श्रीमती एकअर्काका असल र सहयोगी जीवन साथी हुन तर दास र दासीको सम्बन्ध होइन । मेरो शरीरमाथि मेरो अधिकार छ, भन्नुको अर्थ पनि एकले अर्कोको शरीरलाई जबरजस्ती प्रयोग गर्नुहुदैन भन्ने हो । जबरजस्ती यौनसम्बन्ध राख्दा पुरुषलाई यौन सन्तुष्टी मिल्न सक्ला तर श्रीमतीको प्रेम मिल्दैन भने श्रीमतीलाई यौन सन्तुष्टी पनि मिल्दैन बरु उल्टै शारीरिक मानसिक पीडा बोध हुन्छ, भावनामा चोट पुऱ्याउँछ, महिलाको यौन तथा प्रजनन अधिकारको उलंघन हुन्छ, अनिच्छत गर्भधारण हुनसक्छ, जोखिमपूर्ण तरिकाले गर्भपतन गर्ने सम्भावना हुन्छ, र यसले आमाको ज्यानै समेत पनि जान सक्छ । त्यसैले श्रीमतीको मन्जुरी वा सहमती बिना यौनसम्बन्ध राख्नुलाई कानुनले बलात्कार र अपराधिक कार्य हो भनेको छ । अतः कसैले पनि कसैलाई वैवाहिक बलात्कार गर्नु गराउनु हुँदैन ।

७.४. आर्थिक हिंसा: सगोल वा नीजि सम्पत्तिको प्रयोग गर्न, रोजगारी वा आर्थिक स्रोतसाधनको पहुँचमा रोकलगाउने, महिलाले रोजगारीको काम गर्छु भन्दा वा जागिर वा व्यापार व्यावसाय गर्छु भन्दा गर्न नदिने, काम गरेबापत फरक लिंग भएको आधारमा असमान ज्याला दिने, कमाएर ल्याएको तलब माथि नियन्त्रण गर्ने, काम गर्न लगाएर श्रम नदिने आदि कार्य आर्थिक हिंसाभित्र पर्दछ ।

आर्थिक हिंसाका कारण विश्वमै ७० प्रतिशत महिला गरीब छन् (विश्व स्वास्थ्य संगठन)।

७.५. सामाजिक तथा साँस्कृतिक हिंसा: परम्परागत सामाजिक मूल्यमान्यताका आधारमा महिलामाथि विभिन्न प्रकारका सामाजिक साँस्कृतिक हिंसा हुदै आएका छन् र सबैप्रकार सामाजिक हिंसाहरू रूपमानेपालको कानुन बमोजिम दण्डनीय छन् । महिलाविरुद्ध हुदै आएका सामाजिक साँस्कृतिक हिंसाहरू मध्ये बालविवाह, अनिच्छित विवाह, बोक्सीको आरोप, बहुविवाह, छुवाछुत, दाइजोको नाममा हुने हिंसा, छाउपडी तथा महिनावारीका नाममा हुने हिंसा, भुमा, कुमारी, देउकी र सुत्केरी अवस्थामा गरिने छुवाछुत लगायतका व्यवहारहरू सबै सामाजिक साँस्कृतिक हिंसा भित्र पर्दछन् ।

सामाजिक साँस्कृतीको नाममा महिलाहरूलाई पाखा पार्ने र नियन्त्रणमा राख्ने यो एउटा गलत माध्यम हो र अपराधिक कार्य पनि हो । हालै कार्यान्वयनमा आएको मुलुकी अपराध संहिताले बालविवाहविवाह वा छिटो विवाह र बहुविवाहलाई बदर गर्ने र जानीजानी त्यस्तो विवाह गर्ने गराउनेलाई कैद सजाँयको व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी छाउपडी, बोक्सीको आरोपमा गरिने हिंसा आदिलाई पनि कानुनले निरुत्साहित गरेको छ । नेपालमा २४.५ प्रतिशतको उमेर नपुग्दै विवाह भएको छ (MICS, 2014, Unicef)

७.६. राजनीतिक भेदभाव तथा हिंसा: महिलामाथि राजनीतिक रूपमा पनि भेदभाव हुदै आएको छ । जब जब देशमा राजनीतिक परिवर्तनका लागि ठूलाठूला आन्दोलनहरू हुन्छन्, ती आन्दोलनहरूमा महिलाको उल्लेखनीय भूमिका हुन्छ । २००७ सालको राजनीतिक परिवर्तन होस वा २०३६ सालको जनआन्दोलन होस, २०५२ देखि

२०६२ सम्मको माओवादी जनयुद्ध होस वा २०६२ सालको जनआन्दोलन २ होस जहिले पनि महिलाहरूको भूमिकाउल्लेखनीय छ तर राजनीतिक दलले विभिन्न बहानामा तथा सामाजिक मूल्यमान्यताका आधारमा पार्टीको र विभिन्न नेतृत्वमा महिलाहरूलाई स्थान दिन सकेका छैनन् ।

राजनीतिक दलले महिलालाई भोट बैंकको रूपमा प्रयोग गर्नु, विभिन्न आसा र लोभ देखाएर भोट तान्नु तर चुनावी कार्यक्रमपछि महिलालाई उपेक्षा, हेला, भेदभाव र अविश्वास गर्नु महिलामाथि भएको राजनीतिक हिंसा हो । त्यसैगरी, कानुनले प्रत्यक्ष निर्वाचनमा ३३ प्रतिशत महिला उमेदवारी दिनुपर्ने र संघिय सरकारमा कम्तिमा ३३ प्रतिशत महिला निर्वाचित हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ तर दलहरूले महिला भएकै कारण विश्वास नगर्नु र उमेदवारी दिन हिच्कीचाउनु, मन्त्रीपरिषदमा ३३ प्रतिशत महिला समावेश गर्न नसक्नु, विभिन्न संबैधानिक आयोगहरूमा महिलाको न्यून प्रतिनिधित्व हुनु र प्रदेश सरकारमा महिला मन्त्री नहुनु, बाध्यात्मक अवस्थामा बाहेक योग्य महिलाहरूलाई समेत स्थान नदिनु, अधिकांश स्थानीयतहमा प्रमुख पदमा महिलालाई उम्मेदवारी नदिनु आदि महिलामाथि गरेको राजनीतिक भेदभाव हो ।

७.७ कानुनीरूपमा गरिएका भेदभाव: विशेष अवस्थामा रहेका व्यक्तिलाई विशेष सहयोग र सुविधाको व्यवस्थाबाहेक वा सकारात्मक बिभेदको व्यवस्थाबाहेक कानुनले फरक लिङ्ग भएको आधारमा महिला, पुरुष र तेस्रो लिङ्गीहरूलाई गर्ने भेदभावलाई कानुनीरूपमा गरिएको हिंसा भनिन्छ, जस्तै पत्नीको कारण जनाई पतिले सम्बन्ध बिच्छेदको निवेदन दिएको अवस्थामा पत्नीले अंश हक

गुमाउन सक्ने र विवाहित छोरीले आफ्नो मातापिताको सम्पत्तिमा अंश हक पनि नपाउने कानुनी व्यवस्थाले फरक लिङ्ग भएको आधारमा महिला र पुरुषबीच भेदभाव गरेको छ ।

नागरिकता प्राप्त गर्ने व्यक्तिको इच्छालाई सम्मान गरी बाबु वा आमाको नामबाट नागरिकता दिने व्यवस्था हुनुपर्नेमा आमाको प्रमाण ऐच्छिक र बाबुको प्रमाण अनिवार्य गरेको व्यवस्था पनि विभेदकारी छ । सन्तानलाई जन्माउने आमा, नागरिकता दिने बाबु, हंस र सास भर्ने आमा श चलाउने बाबु । संविधानले नै यस्तो विभेदकारी व्यवस्था गर्नु दुर्भाग्य हो । त्यसैगरी संविधानको धारा ११ (७) मा **महिला नागरिकबाट** जन्मिएको व्यक्तिको हकमा भन्ने व्यवस्थाले पुरुषलाई समेटेको देखिदैन र यो व्यवस्था पुरुषलाई लागु नहुने स्पष्ट भएकोले यो व्यवस्था पनि विभेदकारी छ । यसरी कानून र संविधानले महिला र पुरुषबीच विभेद गर्नु भनेको पनि कानुनी लैङ्गिक हिंसा नै हो ।

८. घरेलु हिंसा भनेको के हो ? र यो कसरी हुन्छ ?

एकाघर सगोलमा बसेका परिवार, घरमा काम गर्ने व्यक्ति समेतमाथि त्यही घरको अर्को सदस्यले गर्ने दुर्व्यवहार, कुटपिट, लाञ्छना, शोषण आदि गर्नु घरेलु हिंसा हो । घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ अनुसार घरेलु हिंसा भन्नाले कुनै व्यक्तिले घरेलु सम्बन्धको अर्को कुनै व्यक्तिलाई दिएको शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा आर्थिक यातना सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले गाली गर्ने तथा भावनात्मक चोट पुऱ्याउने अन्य कुनै कार्यलाई समेत जनाउँदछ ।

घरेलु सम्बन्ध भन्नाले बंशज, विवाह, धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री भएको वा संयुक्त परिवारको सदस्य वा कामदारको रूपमा एकै परिवारमा बसेका व्यक्तिहरूका बीचमा भएको सम्बन्ध सम्झनु पर्छ⁶ ।

- बंशजको आधारमा सम्बन्ध
- विवाहको आधारमा सम्बन्ध
- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको आधारमा
- संयुक्त परिवारको आधारमा
- आश्रित वा कामदारका आधारमा

घरेलु हिंसाले घरभित्र वा बाहिर पारिवारिक सम्बन्ध भित्रका व्यक्तिहरूले दिएको यातना, पीडा, चोट, कुटपिट, कुर, अमानवीय र अपमानजनक व्यवहार समेतलाई जनाउँछ । घरेलु हिंसाभित्र शारीरिक यातना, मानसिक तथा भावनात्मक यातना, यौनजन्य यातना र आर्थिक यातना गरी चार प्रकारका हिंसा पर्दछन् ।

१. शारीरिक यातना: शारीरिक यातना

भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम अङ्गभङ्ग ठहर्ने बाहेक कुटपिट गर्ने, गैरकानुनी थुनामा राख्ने, शारीरिक चोट पुऱ्याउने, वा त्यस्तै अन्य कुनै काम गर्ने वा गराउने कार्यलाई कानूनले शारीरिक यातना भनि परिभाषा गरेको छ । यदि कसैले आफ्नो छोराछोरी वा श्रीमती वा आमाबाबुलाई शरीरमा पीडा

श्रीमानबाट २३ प्रतिशत महिलाहरूले शारीरिक यातना पाएका छन् भने श्रीमतीबाट २ प्रतिशत पुरुषमाथि घरेलु हिंसा भएको छ (NDHS 2016)

⁶ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन २०६६

पुऱ्याउँने गरी कुपपिट गरेमा वा लछ्छारपछ्छार गरेमा त्यो घरेलु शारीरिक हिंसा हो जस्तै छोराल्छोरीलाई पिटनु, लछ्छारपछ्छार गर्नु, श्रीमतीलाई पिटनु, कपाल समातेर भुतल्लनु, अग्नीजन्य वा एसिडको प्रयोग गरी जलाउनु आदिलाई घरेलु हिंसा भनिन्छ, जुन शारीरिक हिंसाको उदाहरण हुन् ।

२. मानसिक तथा भावनात्मक यातना: शारीरिक यातनाको डरधाक देखाउने वा धम्की दिने, त्रासपूर्ण व्यवहार गर्ने, गाली गलौज गर्ने, भुठ्ठा आरोप तथा लान्छ्छना लगाउने, घरबाट निकाला गर्ने, मानसिक पीडा पुग्न सक्ने कार्य गर्ने गराउने साथै वैचारिक, धार्मिक, वा सास्कृतिक तथा प्रथा परम्परा, जात, संस्कृती, भाषा र अवस्थाका आधारमा गरिने भेदभावजन्य कार्यहरूले पीडित व्यक्तिको मानसिक तथा भावनामा चोट पुऱ्याउँछ, पीडा बोध

हुन्छ । त्यसैले मानसिक तथा भावनामा चोट पुऱ्याउँने यस्ता सबै कार्यहरू मानसिक यातनाभिन्न पर्दछन् । उदाहरणको लागि यदि कसैले आफ्नी श्रीमतिलाई भुठ्ठा आरोप लगाएमा वा

विश्व स्वास्थ्य संगठनका अनुसार संसारभरीका १५ देखि ७५ प्रतिशत महिलामाथि शारीरिक र मानसिक हिंसा भएको छ ।

आफन्तलाई गाली गरेजस्तो गरी अगाडि रहेको व्यक्तिलाई आघात पुऱ्याउँने जस्ता कार्य, श्रीमतीलाई गाली गरेजस्तो गरी आमाको भावनामा चोट पुऱ्याउने कार्य घरभिन्न गरिने मानसिक घरेलु हिंसा हो । हिंसा कहिल्लै सहनुहुदैन, हिंसा भएमा हिंसा विरुद्ध बोल्नु, आवाज उठाउनु सबैको कर्तव्य हो।

३. यौनजन्य यातना: यौनजन्य प्रकृतिको दुर्व्यवहार, अपमान, हतोत्साह, वा आत्मसम्मानमा चोट पुऱ्याउने, सुरक्षित यौन स्वास्थ्यमा आघात पुऱ्ने जस्ता कुनै पनि कार्य यौनजन्य यातना हुन् । जस्तै दार्जु वा बाबुले आफ्नो बैनी वा छोरीलाई वा घरमा काम गर्ने कुनै सदस्यलाई यौनजन्य मनसायले शरीरको कुनै सम्वेदनशील अङ्गमा छोड्, चलाई वा जिस्काई, बोली, वा हाउभाउले संकेत गरी यौनजन्य दुर्व्यवहार गर्नु, हतोत्साही बनाउनु, अरुसँग यौनसम्बन्ध राखेको आरोप लगाउनु वा समलिङ्गीको लान्छना लगाउनु आदि कार्यले आत्मसम्मानमा चोट पुऱ्याउँछ, मन र शरीरमा पीडा दिन्छ । यस्तो प्रकृतिको हिंसा घरेलु हिंसाको एउटा गम्भीर प्रकार हो । यस्तो हिंसा आफुमाथि भएमा नलुकाईकिन हिंसाविरुद्ध बोल्नु पर्छ ।

३४ प्रतिशत महिलामाथि श्रीमानले यौन हिंसा गरेका छन् (NDHS 2016)

४. आर्थिक यातना: सगोल वा नीजि सम्पत्तिको प्रयोग गर्न वा रोजगारी वा आर्थिक स्रोतसाधनको पहुँच वा प्रयोगमा बन्चित गर्ने कार्य गर्नु आर्थिक यातना दिनु हो । जस्तै कसैले आफ्नो श्रीमतीलाई वा बुहारीलाई वा छोरीलाई वा छोरालाई वा कसैलाई पनि जागिर गर्नबाट रोक लगाउनु, व्यापार व्यावसाय गर्न नदिनु, श्रमगरी ल्याएको आफ्नो कमाईमा अर्काले नियन्त्रण गर्नु, आवश्यक परेको अवस्थामा खर्च गर्न नदिनु घरेलु

५२ प्रतिशत महिलाले मात्र आफ्नो कमाइमा आफैले नियन्त्रण गरेका छन्, भने ३५ प्रतिशतले संयुक्त र ११ प्रतिशतको कमाइमा श्रीमानको नियन्त्रण छ । (NDHS 2016)

लैङ्गिक हिंसा र दुर्व्यवहार : छैन हामीलाई स्वीकार

आर्थिक हिंसा हो । यही कारणले संसारभरीका ७० प्रतिशत महिला गरीब छन्^७ ।

५. प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धी हिंसा: कानुनले महिलाको प्रजनन् स्वास्थ्य अधिकारको प्रत्याभूती गरेको छ तर हाम्रो समाज अहिले पनि परम्परागत सामाजिक मूल्यमान्यताबाट ग्रसित भएकोले महिलाहरूलाई आफ्नो प्रजनन् अधिकारको प्रयोग गर्न दिइएको छैन जस्तै १५ प्रतिशत^८ महिलाले विभिन्न स्थायी वा अस्थायी परिवार नियोजनको साधनकाबारेमा सुचना लिई स्वतन्त्र किसिमले आफुलाई मनपर्ने साधनको छनोट गर्न र प्रयोग गर्न पाएका छैनन् । त्यसैगरी प्रसूतीजन्य हिंसाको शिकार बनाइएको छ, पाठेघर र फिस्टुला सम्बन्धी समस्याले पीडित छन तथापी अहिले पनि अधिकांश परिवारका महिलाले राम्रो स्वास्थ्य संस्थामा उपचारका लागि परिवारबाट हौसला, प्रेरणा, माया र सहयोग पाउन सकेका छैनन् ।

नेपाली समाजमा घरेलु हिंसालाई व्यक्तिगत वा घरायसी मामिलाको रूपमा लिई सामाजिक र बाहिरी हस्तक्षेपभन्दा टाढाको विषय हो भन्ने परम्परागत सोचाई र मान्यता छ । यस्तो सोचाई भएका कारण घरेलु हिंसा भुसको आगो जस्तै भित्रभित्र सल्केर पीडितलाई भन पीडा दिने र कहिल्लै न्याय नपाउने खतरा हुन्छ । घरेलु हिंसाले पीडित व्यक्तिको व्यक्तित्व विकास, नेतृत्व विकास र आत्मनिर्भरतामा नकारात्मक असर पार्दछ । घरेलु हिंसाले महिलाको स्वास्थ्यलाई पनि खतरामा पारिराखेको छ र पारिवारिक तथा सार्वजनिक जीवनमा

---

⁷ World Health Organization

⁸ Nepal Government, NDHS 2016

समानताको आधारमा सहभागी हुने महिलाको क्षमतामा नकरात्मक प्रभाव पारिराखेको छ । त्यसैले घरेलु हिंसा एउटा व्यक्तिको मात्र मामिला नभई समाज र राष्ट्रको नै मामिला हो किनकी यो मानवीय, आर्थिक र सामाजिक विकासको लागि खतरनाक छ, घृणीत र उल्टो फलदायक छ । कसैले पनि कसैमाथि घरेलु हिंसा गर्नु हुँदैन, यो अपराध हो, घरेलु हिंसाको खुलेर विरोध गर्नुपर्दछ र पीडित पक्षलाई न्याय दिलाउन सहयोग गर्नुपर्छ ।

९. हाम्रो समाजमा घरेलु हिंसा कसरी भइरहेको छ ?

घरपरिवारका मुख्य व्यक्तिहरूले आफ्नो परिवारका अन्य सदस्यहरूमाथि कुटपीट गरेर, मनोवैज्ञानिक दबाव र मानसिक यातना दिएर, गालि गलौज गरेर, घरमा हुने निर्णय प्रकृयाबाट अलग्याएर, घर निकाला गरेर, पेटभरी खान नदिएर वा लुगाफाटो नदिएर, चिसोमा सुताएर, अंश वा सम्पत्तिबाट बन्चित गरेर, जन्म दर्ता, विवाह दर्ताबाट बन्चित गरेर वा नागरिकता दिन इन्कार गरेर, नाता सम्बन्ध नै होइन भनेर, नावालकलाई रेखदेख, स्याहारसुसार नगरेर, गर्भवतीलाई हेला गरेर, वृद्धावस्थामा माया, रेखदेख वा स्याहार सुसार नगरेर आदि विभिन्न तरिकाबाट घरेलु हिंसा हुँदै आएको छ । घरको मुख्य व्यक्ति वा सम्पूर्ण अधिकार सम्पन्नवालाले आश्रित व्यक्तिमाथि घरेलु हिंसा गरेको पाइन्छ ।

१०. अग्नीजन्य हिंसा भनेको के हो र यस्तो हिंसा कसरी भइरहेको छ ?

अग्नीजन्य हिंसा भनेको आगोले पोल्ने, एसिड हाल्ने, ग्यास खुल्ला राखेर बाल्ने, मट्टितेल खन्याएर आगो लगाउने आदि तरिकाले शरीरमा पीडा पुऱ्याउने कार्य हो । मुलुकी अपराध संहिताले कसैले कसैलाई तेजाब वा यस्तै प्रकारका अन्य रासायनिक, जैविक वा विषालु पदार्थ प्रयोग गरी वा छर्किई वा त्यस्तो पदार्थले पोली, डामी, दली, घसी जिउमा पीडा गराउने वा अनुहार वा शरीरको कुनै अङ्ग कुरूप पार्ने काम गर्नु वा गराउनु हुदैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ । महिला तथा बालिकालाई जलाउने वा एसिड खन्याउने कार्य लैङ्गिक हिंसा मध्येको एउटा जघन्य अपराध हो । आगो वा एसिडको प्रयोग गरी महिला र बालिकामाथि आक्रमण गर्ने, जलाउने, पोल्ने जस्ता जघन्य अपराधिक कार्य छिमेकी देशमा जस्तै नेपालमा पनि बढ्दै गएको छ । Burn Violence Survivors Nepal (BVS-Nepal) नामक गैरसरकारी संस्थाको एक अध्ययन अनुसार एसिड आक्रमणमा पर्ने व्यक्तिहरू मध्ये ८० प्रतिशत महिला छन् भने ७० प्रतिशत १८ वर्ष मुनीका बालिका छन्^९ । यो तथ्यांकले पनि स्पस्ट हुन्छ कि महिला र बालिकाहरू अग्निजन्य हिंसाबाट बढी प्रभावित छन् ।

विवाह गर्दा अभिभावकले दाईजो नदिएको भनेर नव विवाहितालाई घरका व्यक्तिहरूबाट मट्टितेल खन्याएर आगो लगाईने वा ग्यास खुला राखेर जलाउने कार्य बढ्दोरूपमा छ । अनुसन्धान^{१०} अनुसार

---

^९ Report, Baseline Survey on Acid and Burns Violence Against Women and Girls- Final Report-March 2015

^{१०} BVS-Nepal, Baseline Survey on Acid and Burns Violence Against Women and Girls- 2015

महिला/बालिकालाई जलाउनुको मुख्य कारणमा दाइजो नल्याएको, छोरा नजन्माएको, बोक्सीको आरोप लगाएको र अन्यपुरुषसँग शारीरिक सम्बन्ध राखेको आदि बताएका छन्¹¹ ।

११. अग्निजन्य हिंसाको जोखिममा पर्न सक्ने व्यक्ति, यसको प्रयोजन र असरहरू के के हुन् ?

जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू: यौन दुर्व्यवहारमा परेका बालिका, प्रेमको नाममा किशोरी र महिला, घरेलु हिंसामा परिरहेका व्यक्ति, महिला तथा बालबालिका, दाइजो नल्याएका वा कम दाइजो ल्याएको भन्ने आरोप लगाइएको व्यक्ति, बोक्सीको आरोप लगाइएका महिला, सम्पत्तिको लोभमा जेष्ठ नागरिक, सौतेनीपरिवारका छोराछोरी, बाबुआमा गुमाएका बालबालिका र श्रीमान गुमाएकी एकल महिला आदि माथि अग्निजन्य हिंसा गर्दै आइएको पाइन्छ ।

प्रयोजन: हत्या गर्न, डर/त्रास देखाउन, बदला लिन, आफ्नो बाटोबाट हटाउन, आफ्ना कर्तुतहरू लुकाउन र रिर्सीवि साधनको लागि अग्निजन्य पदार्थको प्रयोग गरी हिंसा गर्दछन् ।

असरहरू: शारीरिक विरूपता र विकलाङ्गता, मानसिक तथा भावनात्मक असर र आत्मविश्वासमा कमि आउने, लामो समयसम्मको उपचारले आर्थिक अभाव तथा परिवारमा बोझ बन्ने, सामाजिक लान्छना तथा तिरस्कृत हुने डर हुने, हिनताबोध हुने, व्यक्तित्व विकासमा नकरात्मक असर, खुलारूपमा आवत जावत गर्न गाह्रो हुने, प्रभावित व्यक्तिहरूमा डर-त्रास भइरहने, काम गर्न सक्ने हौसलामा ह्रास आउने र काम पाउन पनि मुस्किल हुने, शारीरिक

---

¹¹ Ibid

विरुपताका चुनौतीहरूले गर्दा बाहिर निस्कनै नसक्ने, न्यायमा पहुँचको कमि र न्याय पाँउलाकी नपाउला भन्ने तनाव हुने, सामान्य जीवन बिताउन गाह्रो हुने, अवहेलना, डिप्रेसन र मृत्यु समेत हुन सक्दछ ।

१२. अग्नीजन्य हिंसाबाट बच्नको लागि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू के के हुन् ?

अग्नीजन्य हिंसाका घटनाहरू पटकपटक भएमा महिला बालिका तथा परिवारका अन्य सदस्यले जोखिमको आंशका गरी सचेत रहनु पर्छ । मट्टितेल जस्तो प्रज्वलनशील पदार्थ सस्तो र सजिलैसग पाईने हुनाले यो अग्नि जन्य हिंसामा बढी उपयोग गरेको पाईन्छ । यस्तै गरेर नेपालमा एसिड (तेजाब) पनि सजिलैसंग उपलब्ध हुने हुनाले बालिकामाथि एसिडको प्रहार भएको पाईन्छ । त्यस्तै गरेर ग्यास खुलै राखेर महिला भान्छामा पसेपछि बाहिरबाट चुकुल लगाउने घटनाहरू पनि हुदैआएका छन् । घटना घट्न सक्छ भन्ने शंका लागको अवस्थामा निम्न कुरामा ध्यान दिनुपर्दछ ।

- नियमित व्यवहारमा परिवर्तन आए नआएको विचार गर्ने ।
- बारम्बार धम्की दिने गरेको भए विचार पुऱ्याउने ।
- चाहिनेभन्दा बढी मट्टितेल, पेट्रोल, तेजाब वा अन्य नचाहिने प्रज्वलित पदार्थको संचित गरेको भए सचेत रहने ।
- ग्यासको गन्ध आए नआएको ध्यान दिने ।
- आफूमाथि हुन सक्ने सम्भाव्य आक्रमणबारे आफ्नो विश्वासको व्यक्ति र नजिकैको संघ संस्थामा जानकारी दिने ।

- राष्ट्रिय महिला आयोगद्वारा संचालित महिला हिंसा बारे ११४५ नम्बरको हटलाईनमा खबर गर्ने ।
- घरमा भएको मट्टितेल, पेट्रोल, एसिड तथा अन्य प्रज्वलन हुने पदार्थहरूलाई पीडकको पहुँचबाट टाढा राख्ने ।
- खुला आगोमा दुर्घटनाको बढि सम्भावना हुने हुनाले बालबालिकालाई यस्तो जोखीमबाट बचाउन बार वा घेरा लगाउने र आफू सधैं सचेत रहने ।
- बिजुलीको नाङ्गो तार, राम्ररी नजोडिएको तार वा खुल्ला तारबारे सतर्क हुने ।

विवाहसम्बन्धी हिंसा र यसका असरहरू

१३. विवाह सम्बन्धी केकस्ता हिंसा भइरहेका छन् ?

उमेर नपुगी हुने विवाह तथा बालविवाह, बहुविवाह र जबरजस्ती विवाह, दाइजोको लागि गरिने विवाह, बैदेशिक रोजगारमा जानको लागि गरिने विवाह, बेचबिखनका लागि गरिने विवाह, उमेरको धेरै ठूलो अन्तरालमा गरिने विवाह, यौनसन्तुष्टीका लागि मात्र गरिने विवाह आदि विवाहसम्बन्धी हिंसा हुन् । नेपालको कानुनले अन्तरजातिय विवाहलाई प्रवर्द्धन गर्न खोजेको छ तर पनि परम्परागत सोचाई, धारणा र मूल्यमान्यताको कारण अन्तरजातीय विवाह भएको परिवारमा विवाहकै कारण महिला र बालबालिका विरुद्ध हिंसा हुदै आएको पाइन्छ ।

उमेर नपुगी हुने विवाह: २० वर्ष नपुगदैं विवाह गरिदिआमा वा विवाह गर्न करकाप लगाएमा वा फकाएमा त्यसलाई विवाह सम्बन्धी हिंसा भनिन्छ । देवानी संहिताले महिला र पुरुषको उमेर २० नपुगदैं गरिने सबै विवाहलाई गैरकानुनी मान्दछ, र त्यस्तो विवाहलाई बदर गरिदिने व्यवस्था गरेको छ । अभिभावकले गरिदिने विवाह होस वा केटा र केटीले आफु खुसी गर्ने प्रेम विवाह होस, यदि २० वर्ष उमेर पुगेको छैन भने त्यस्तो विवाह बदर हुने व्यवस्था गरेको छ ।

उमेर नपुगी विवाह गर्दा पाठेघरको पूर्णरूपमा विकास नहुंदैं गर्भवती हुन सक्ने, पाठेघर परिपक्व नहुंदैं गर्भधारण भएमा आमा र शिशुलाई खतरा हुन सक्ने, सानै उमेरमा महिलालाई कामको बोभ र घरको जिम्मेवारी थपिने हुनाले मनोसामाजिक समस्या बढ्न सक्ने र महिला थप हिंसामा पर्ने जोखिम बढ्ने भएकोले सरकारले उमेर नपुगदैं गरिने विवाहलाई निषेध गरेको छ ।

बहुविवाह: घरमा श्रीमती हुँदाहुँदै यदि पुरुषले अर्की महिलासँग यौनसम्बन्ध राख्दछ, वा विवाह गर्दछ भने त्यो विवाहसम्बन्धी भएको हिंसा मानिन्छ र उक्त विवाह कानुन बमोजिम बदर हुन्छ, भन्ने व्यवस्था देवानी संहिताले गरेको छ । बहुविवाहले घरेलु हिंसा बढाउने धेरै सम्भावना हुन्छ, विशेषगरी महिला र बालबालिका हिंसामा पर्दछन् जस्तै, खान लाउन नदिने, घरमा भेदभाव र भगडा हुने, घरबाट निकाला गर्ने, कुटपीट हुने आदि समस्या बढ्दै जान्छन् जसको नकरात्मक प्रभाव महिला र बालबालिकामाथि पर्दछ ।

जबरजस्ती विवाह: विवाह गर्ने मन नहुँदा नहुँदै यदि अभिभावकले विवाह गराइ दिआमा त्यो जबरजस्ती विवाह हो र त्यस्तो विवाहलाई

हिंसा गरेको मानिन्छ । त्यसैगरी केटा पक्षले वा केटी पक्षले विभिन्न डर, धाक, धम्की दिइ वा प्रलोभनमा पारी कुनै विवाह गराइ दिए भने त्यो विवाह पनि जबरजस्ती विवाह हो ।

१४. समाजमा विद्यमान सामाजिक मूल्यमान्यताका कारण महिला र बालबालिकामाथि भएका हिंसाहरू के के हुन् ?

हाम्रो समाज बहुजाति, बहुभाषी, बहुसंस्कृती, बहुधर्मावलम्बी र भिन्नभिन्न परम्परा र फरकफरक सामाजिक मूल्यमान्यताले सजिएको छ । केही यस्ता परम्परावादी सामाजिक मूल्यमान्यताहरू छन् जो मानवजातिको लागि राम्रा छन् जस्तै सुत्केरी भएको बेला ज्वानोको भोल खानुपर्छ भन्ने मान्यता धेरै राम्रो छ किनकी ज्वानोमा क्याल्सीयम हुन्छ, दुध प्रसस्त आउछ र यसले शिशुलाई फाइदा पुऱ्याउँछ । तर केही यस्ता सामाजिक मूल्यमान्यताहरू छन् जसले लैङ्गिकभेदभाव र हिंसा गर्दै आएका छन् । जस्तै, सुत्केरी हुँदा छोइन नहुने, महिनावारी हुँदा बार्नु पर्ने, बोक्सा-बोक्सीको आरोप, लिङ्ग पहिचान गरी भ्रुण हत्या, दाइजो, गालीबेइजती, कमाराकमारी राख्ने, छोरी जन्मिदा बेखुसी हुने, छोरा जन्माउनका लागि बहुविवाह गर्नुपर्ने, छुवाछुत आदि नराम्रा र हानीकारक सामाजिक मूल्यमान्यता हुन् ।

महिनावारी सम्बन्धी हिंसाजन्य मूल्यमान्यता: महिलाको रजस्वला वा सुत्केरीको अवस्थामा छाउपडीमा राख्न वा त्यस्तै अन्य कुनै किसिमका भेदभाव, छुवाछुत वा अमानवीय व्यवहार गर्नु वा गराउनु हुँदैन भन्ने व्यवस्था कानूनमा¹² गरेको छ ।

---

¹² मुलुकी फौजदारी संहितामा २०७५

चोखो जल खाने नाममा रजश्वला नहुँदै विवाह गरिदिनु, पहिलो पटक महिनावारी भएको बेलामा पुरुष र सूर्य हेर्नु हुँदैन, कसैसँग पनि छोड्न हुँदैन, छोड्नेमा पाप लाग्छ भनेर एकान्त, अध्यारो कोठामा राख्ने, ३ दिनसम्म नुहाउन नदिने, महिनावारी भएको बेला लगाएको लुगा अरु समय लगाउन नपाइने, भान्सामा जान, सँगै बसेर खाना खान नहुने भन्ने परम्परागत मूल्यमान्यताले किशोरी र महिलाहरूमाथि भेदभाव र हिंसा गरेको छ । महिनावारी हुनु भनेको शारीरिक वृद्धि र विकासको एउटा पक्ष हो जसले गर्भधारण गर्ने क्षमता राख्न सक्छन् भन्ने कुराको मुख्य आधार हो यस्तो अवस्थामा पहिला महिनावारी हुँदा उत्सवकोरूपमा मनाउनु पर्नेमा अध्यारो कोठामा राख्नु, दुध, दही, माछामासु, फलपूल खानबाट रोक्नु, दिनदिनै स्नान गर्न नदिइनु भनेको हिंसाजन्य सामाजिक मूल्यमान्यता हो ।

सुत्केरीसम्बन्धी हिंसाजन्य मूल्यमान्यता: सुत्केरी महिलालाई छुन नहुने, अलगगै सुत्नु पर्ने, पुरुषले शिशु र आमाको स्याहार सुसार गर्न नहुने भन्ने हाम्रो परम्परागत सामाजिक मूल्यमान्यता छ । यस्तो मूल्यमान्यताले सुत्केरी आमाले पाउनु पर्ने स्याहारसुसार पाउदैनन् र शिशुले आफ्नो पिताको माया र प्रेमको अनुभव गर्न पनि पाउदैनन् । बाबुलाई पनि आफ्नो श्रीमती र सन्तानलाई सुम्सुम्याउ जस्तो लाग्छ होला तर त्यो ममत्व र माया गर्नबाट बाबुलाई बन्चित गरेको छ हाम्रो सामाजिक मूल्यमान्यताले । गर्भवति महिला, सुत्केरी आमा र शिशुले सबैभन्दा धेरै स्याहारसुसार, माया र रेखदेख आफ्नै श्रीमान र बाबुबाट पाउनुपर्छ तर सामाजिक मूल्यमान्यताले पुरुषलाई ती सबै कुरा गर्न रोक लगाएकोले महिला र शिशुको उपेक्षा गरेको छ,

खुलेर माया पाउन र माया दिन रोक लगाएको छ । त्यसैले यस्तो सामाजिक मूल्यमान्यता हिंसाजन्य छ ।

यसप्रकारको सामाजिक मूल्यमान्यता परिवार र समुदाय अनुसार फरक फरक छ । आजकल शहरमा एकल परिवार भएको ठाउँमा युवा पुस्ताले छुन, छुन हुँदैन भन्ने मान्यतालाई स्वीकार गर्दैनन् । युवाहरू एउटै विस्तारा बस्ने, आफ्नो शिशु र सुत्केरी श्रीमतीको स्याहार गर्ने, माया गर्ने क्रम केही बढ्दै पनि गएको छ । पुरुष सहभागीताको राम्रो अभ्यासलाई प्रचारप्रसार गर्दै थप हौसला दिनु आवश्यक छ ।

बोक्सा-बोक्सीको आरोप: विज्ञान अनुसार संसारमै बोक्सा-बोक्सीको कुनै अस्तित्व छैन तर हाम्रो सामाजिक मूल्यमान्यता अनुसार कतिपय स्थानमा बोक्सा-बोक्सी छन् भन्ने विश्वास गरिन्छ । बोक्सी छन् भन्ने भ्रमपूर्ण सामाजिक मान्यताका आधारमा महिलाहरूमाथि बोक्सीको आरोप लगाएर समाजले चरम हिंसा गर्दै आएको छ । विशेषगरी गरिब महिला, निरीह व्यक्ति, एकल महिला, बृद्ध आमालाई बोक्सीको आरोप लगाउदै आइएको पाइन्छ र बोक्सीको आरोपमा हेला गर्ने, लान्छना लगाउने, मानव मलमुत्र खुवाउने, पीट्ने, घर तथा गाउँबाटै निकाला गर्ने आदि अमानवीय र अपराधिक कार्य गर्दै आएको पाइन्छ । त्यसैले कानुनले यस्तो कार्यलाई गैकानुनी ठहर्‍याएको छ ।

मुलुकी देवानी संहिताको दफा १६८ मा अपमानजनक वा अमानवीय व्यवहार गर्न नहुने र कसैले कसैलाई अपमानजनक वा अमानवीय व्यवहार गर्न वा गराउनु हुँदैन र निम्न कार्य गरेमा देहाय

बमोजिमका कामलाई अपमानजनक वा अमानवीय व्यवहार मानिने छ भनेको छः

(क) बोक्सा बोक्सीको आरोप लगाउने,

(ख)बोक्सा बोक्सीको आरोप लगाई बसोबास गरेको ठाँउबाट निकाला गर्ने,

(ग) सामाजिक बहिष्कार गर्ने, वा

(घ)अन्य जुनसुकै काम गरी क्रुर, अमानवीय वा अपमानजन्य व्यवहार गर्ने ।

लिङ्ग पहिचान गरी भ्रुण हत्या: कसैले गर्भवती महिलालाई करकाप गरी वा धम्की दिई वा ललाई फर्काई वा प्रलोभनमा पारी गर्भपतन गराउन हुँदैन तर गर्भवती महिलाको मन्जुरीले १२ हप्तासम्मको गर्भपतन गर्न सकिने कानुनी व्यवस्था छ । चिकित्सकको सल्लाह बमोजिम गर्भवती आमा र शिशुको स्वास्थ्यमा गम्भिर असर पर्ने अवस्थामा बाहेक अरु अवस्थामा गर्भपतन गराउन वा गर्न करकाप गर्नु हिंसा हो । नौ महिनासम्म गर्भमा बोकेर सन्तान जन्माउने आमा, स्तनपान गराएर, स्याहारसुसार र पुरै ममत्व दिएर हुर्काउने आमा हुन्छन् तर बंश, नाम र नागरिकता दिने बाबु हो भन्ने सामाजिक मूल्यमान्यताले गर्दा लिङ्ग पहिचान गरी छोरीको भ्रुण हत्या गर्न बाध्य गराउँछन् ।

पुरुषलाई मात्र महत्व दिने सामाजिक मूल्यमान्यता भएकोले हाम्रो समाजले पहिलो सन्तानकोरूपमा छोरा नै होस भन्ने मान्यता राख्छ । यदि पहिलो सन्तान छोरा नभए दोस्रो सन्तान छोरा नै हुनुपर्ने पुरुषप्रधान मान्यताले गर्दा धेरै छोरीहरूको भ्रुणमा नै हत्या गरिएको छ । यस्तो सामाजिक मूल्यमान्यताले गर्दा महिला र बालिकामाथि

धेरै हिंसा भएको छ । छोराको खोजीमा पटकपटक महिला गर्भवती भइदिनु पर्ने र छोरा नहुन्जलसम्म छोरीको भ्रुण हत्या गर्नुपर्ने बाध्यताले आमाको स्वास्थ्य अवस्था पनि कमजोर हुन्छ, भावनामा चोट पुग्दछ र पटकपटक हिंसाको शिकार भएका हुन्छन् । त्यसैले भ्रुणमा नै लिङ्ग पहिचान गर्ने र छोराको खोजीमा छोरीको भ्रुण हत्या गर्ने अभ्यास र सोचाईको अन्त्य गर्नुपर्छ । लिङ्ग पहिचान गरी भ्रुण हत्या गर्ने कुरालाई कानुनले पनि गर्न नहुने कार्य भनेको छ । त्यसैले छोरा होस की छोरी, दुबै बराबरी भन्ने अभियान नै चलाई सामाजिक मूल्यमान्यतमा सकारात्मक व्यक्ति परिवर्तन ल्याउनु पर्छ ।

गालीबेइज्जती: कसैले कसैको मन दुख्ने गरी वा प्रतिष्ठामा आँच आउने गरी, बदनामी वा बेइज्जती महसुस हुनेगरी कुनै पनि तरिकाले मन दुखाइदिनु वा अपमान गर्नु हुँदैन । गाली गरेर, अपशब्द बोलेर, हाउभाउ वा छुद्र व्यवहार गरेर कसैले कसैको इज्जत, प्रतिष्ठा, र नाममा आँच आउने, बेइज्जती महसुस हुने व्यवहार गर्नु गराउनु पनि गालीबेइज्जती नै हो । कतिपय ठाउँमा सभ्य तरिकाले गालीबेइज्जती दिने गरिन्छ जस्तै, तिमीले केही गर्न सकिदैनौ, जान्दिनौ, तिम्रो इज्जत छैन, तिम्रो पारिवारिक अवस्था पनि ठीक छैन, तेरा माइती, मावली गतिला छैनन्, तेरा इज्जत नभएका तेरा बाबुआमा आदि भन्ने गरिन्छ । यस्ताकुरा सार्वजनिक ठाउँमा वन नीजि घरमा कसैले कसैलाई पनि भन्नु वा भन्न लगाउनु गालीबेइज्जती हो । यस्तो प्रकृतिको गालीबेइज्जति विशेषगरी महिलालाई गरेको पाइन्छ जसले गर्दा महिलालाई ग्लानी हुने, अपमानित महसुस हुने, आत्मसम्मानमा चोट पुग्ने र आत्मविश्वासमा कमी आउने हुन्छ ।

छुवाछुत: जातिपातिको आधारमा छुवाछुत वा अन्य भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्न हुदैन । यदि कसैले कसैलाई प्रथा, परम्परा, धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज, जात, जाति, समुदाय, पेशा, व्यवसाय, शारीरिक अवस्था वा सामाजिक सम्प्रदायको उत्पतिको आधारमा छुवाछुत वा अन्य कुनै किसिमको भेदभाव गर्न वा सार्वजनिक स्थलमा उपस्थित हुन वा कुनै सार्वजनिक प्रकृतिका धार्मिक स्थलमा प्रवेश गर्न रोक्न वा सार्वजनिक प्रयोगमा रहेको पानी, पँधेरो प्रयोग गर्न बन्चित गर्न वा अन्य कुनै निजी वा सार्वजनिक उपयोग वा सुविधाका कुराको प्रयोग गर्नबाट बन्चित गर्न हुँदैन ।

दाइजो: फौजदारी संहिताको दफा १७४ ले विवाहमा लेनदेन गर्न हुदैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ । आफ्नो परम्परादेखि चली आएको सामान्य उपहार, भेटी, दक्षिणा वा शरीरमा लगाएको एकसरो गहना बाहेक विवाह गर्ने दुलहा वा दुलहीका तर्फबाट कुनै किसिमको चल, अचल, दाइजो वा कुनै सम्पत्ति माग गरी वा लेनदेन शर्त राखी विवाह गर्न वा गराउन हुँदैन । यदि दाइजो चल, अचल, दाइजो वा कुनै सम्पत्ति माग गरी वा लेनदेन गरी विवाह गर्ने शर्त राखेमा त्यो कानूनको उपहास र महिलामाथिको जघन्य हिंसा हो । यस्तो हिंसा गर्ने गराउने व्यक्तिलाई कानून बमोजिम दण्ड सजाँय हुन्छ ।

१५. लैङ्गिक भेदभावजन्य सामाजिक मूल्यमान्यताले महिलालाई गरेका असरहरू के के हुन् ?

लैङ्गिक भेदभावजन्य सामाजिक मूल्यमान्यताले महिला, पुरुष र तेस्रो लिङ्गी सबैलाई असर गरेको छ । पुरुषलाईभन्दा महिलालाई अभिबन्धी नकरात्मक असर पारेको छ जस्तै, महिलाको निर्णय क्षमतामाथि

नियन्त्रण गरेको छ, असमान शक्तिसम्बन्धको विकास भएको छ, महिलाको भावना र विचारमाथि नियन्त्रण भएको छ, महिलाको यौनिकता र प्रजनन स्वास्थ्यमाथि नियन्त्रण, महिलाको शरीरमाथि नियन्त्रण, महिलाको उत्पादन क्षमतामाथि नियन्त्रण, महिलाको स्वतन्त्र हिडडुलमा नियन्त्रण, शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारमा नियन्त्रण, महिलाको व्यक्तित्व विकास र नेतृत्व क्षमतामाथि नियन्त्रण गरेको छ ।

१६. लैङ्गिक भेदभावजन्य सामाजिक मूल्यमान्यताले पुरुषलाई गरेका असरहरू के के हुन् ?

लैङ्गिक भेदभावजन्य सामाजिक मूल्यमान्यताले पुरुषहरूमाथि पनि भेदभाव गरेको छ, जस्तै पारिवारिक बोझ पुरुषले सम्हाल्नु पर्ने भन्ने सामाजिक मूल्यमान्यताले सक्षम महिलालाई जिम्मेवारी लिनबाट टाढा राख्ने र महिलाभन्दा कमजोर भए पनि पुरुषले नै आर्थिक कारोबार सम्हाल्नु पर्ने बाध्यता भएकोले कतिपय अवस्थामा पुरुषहरूले आत्मग्लानी महसुस गर्दछन् । त्यसैगरी सामाजिक मूल्यमान्यताले पुरुषमा सहनशीलता र पितृत्वको गुण भएर पनि देखाउन दिएको छैन साथ साथै श्रीमानले भनेको मान्ने श्रमितीलाई ज्ञानी मानिन्छ तर श्रीमतीले भनेको मान्ने पुरुषलाई जोइटिङ्गे भनिन्छ यो पनि सामाजिक मूल्यमान्यताले पुरुषमाथि गरेको हिंसा हो ।

बालबालिकामाथि हुने हिंसाहरू

१७. बालबालिका विरुद्ध हुँदै आएका हिंसाहरू के के हुन् ?

हाम्रो समाजमा बालबालिकामाथि विभिन्न प्रकारका हिंसा हुँदै आएका छन् जस्तै घरेलु हिंसा, अनुशासनको नाममा दिइने शारीरिक, मानसिक सजाँय, मानसिक तथा भावनात्मक हिंसा, बेचबिखन गर्नु, मानको लागि प्रयोग गरिनु, बालश्रममा लगाइनु, यौन दुर्व्यवहार, बलात्कार, उपेक्षा, भेदभाव र अपमान, नाम, पहिचान र नागरिकताबाट बन्चित, परित्याग, एकल्याइनु, पोषणमा भेदभाव र उत्प्रेरणामा भेदभाव आदि हिंसा हुँदै आएका छन् ।

१८. बालिका विरुद्ध हुँदै आएका हिंसा, भेदभाव र उपेक्षा के के हुन् ?

छोरा र छोरीबीच गरिँदै आइएको भेदभाव जस्तै मायाममता, पोषण, र शैक्षिक अवसरमा भेदभाव, छोरा र छोरीबीच गरिएको असमान कामको विभाजन, विभेदपूर्ण बोली, व्यवहार र फरक सोचाई र अपेक्षा राख्नु, छोरीको भावना, चाहना र रुचीप्रति उदासिनता अपनाउनु र, फरक अपेक्षा राख्नु, छोराको तुलनामा छोरीलाई उपेक्षा गर्नु, चोखो जल खाने नाममा बालविवाह गरिदिनु, बेचबिखन गर्नु, एकल्याउनु, परित्यग गर्नु, अर्काको घर जाने जात भनेर होच्चाइनु र विभेदपूर्ण व्यवहार गर्नु, दाइजोको नाममा सम्पत्तिबिहिन, परनिर्भता र छोराको तुलनामा गरिबी बनाइनु, उत्प्रेरणा दिन पनि कन्जुस्याई गर्नु र भेदभाव गर्नु, शिक्षा, स्वास्थ्य र व्यक्तित्व विकासका अवसर उपलब्ध गराउने बारे भेदभाव गर्नु, पोषणमा भेदभाव गर्नु, पहिचान नदिनु र प्रारम्भिक बालबिकासको अवसरबाट बन्चित गरिनु, यौदुर्व्यवहार गर्नु, जिस्काउनु, सामाजिक सञ्जालबाट हैरान पार्नु आदि बालिकामाथि हुने हिंसा हुन् ।

उपेक्षा, भेदभाव र हिंसा: बालबालिकालाई फरक लिङ्गका आधारमा वा उमेर, जात, भाषा, धर्म र अवस्थाका आधारमा भेदभाव, उपेक्षा र हिंसा गर्नु हुँदैन । बालबालिकाको संरक्षणका लागि अभिभावकको माया, रेखदेख, स्याहारसुसार पहिलो महत्वपूर्ण पक्ष हो । त्यसैगरी लैङ्गिक समानतामूलक संस्कार सिकाउनु, सकारात्मक अनुसाशनका तरिका अपनाएर बालबालिकालाई उनीहरूकै गल्तीबाट नयाँ कुरा सिक्न र अनुभव गर्न दिनु, शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषणमा भेदभाव नगर्नु, बालबालिकाका विचार र धारणाको उपेक्षा नगर्नु, छोरा र छोरीलाई लैङ्गिक भेदभाव नगर्नु अभिभावकको भूमिकातथा काम र कर्तव्य हो ।

घटनाको दर्ता गर्न इन्कार: बालबालिका जन्मदा वित्तिकै आफ्नो वडा कार्यालयमा गई जन्म दर्ता गराउनु पर्छ, विवाह भएपछि विवाह दर्ता र मृत्यू भएपछि मृत्यू दर्ता गर्नुपर्छ । यदि कसैले आफ्नो सन्तानको जन्म दर्ता गराउन, न्वारान गराउन र नागरिकता दिन इन्कार गरेमा हिंसा हुन्छ ।

बालयौन दुरुपयोग: कसैले बालयौन दुरुपयोग गर्न वा गराउन हुँदैन । यदि कसैले करणीका आशयले बालबालिकालाई अस्वाभाविक रूपमा एकान्तमा लगेमा, यौन सम्बन्धी निजको अङ्ग छोएमा वा समातेमा, यौन सम्बन्धी आफ्नो अङ्ग निजलाई छुन वा समाउन लगाएमा वा निजसँग अन्य कुनै किसिमको यौनजन्य अस्वाभाविक व्यवहार गरेमा बालयौन दुरुपयोग गरेको मानिने छ ।

भिक्षा माग्न वा माग्न लगाउने कार्य: कसैले कुनै सार्वजनिक स्थानमा भिक्षा माग्न वा बालबालिकालाई गीत गाउने, नाच्ने, खेल्ने वा कुनै काम गर्ने वहानामा वा अन्य व्यक्तिलाई कुनै प्रकारको रकम वा ज्याला दिई भिक्षा माग्न वा भिक्षा माग्न दुरुत्साहन दिन हुँदैन ।

यस्तो गर्नु गराउनु कसुर हो र कसुर गरेबापत दण्डसजाँयको भागी हुनुपर्छ ।

परित्याग गर्ने: आफ्नो संरक्षकत्वमा रहेको व्यक्तिलाई फाल्न वा परित्याग गर्न हुँदैन । यदि कुनै नवजात शिशु, बालबालिका, अशक्त रोगी वा बृद्ध व्यक्तिलाई आफूले हेरचाह वा स्याहार सम्भार गर्ने, कर्तव्य भएको व्यक्तिले निजको जिउ, ज्यानमा खतरा पुग्न सक्ने गरी फाल्न, परित्याग गर्न वा बेवास्ता गरी छोड्न वा फाल्न हुँदैन, फालेमा कानून बमोजिम दण्ड सजाँय हुन्छ ।

दास बनाउने: कसैले कुनै व्यक्तिलाई दास वा कमारा, कमारी बनाउन, त्यस्तो हैसियतमा राख्न, काममा लगाउन वा सो सरहको अन्य कुनै पनि व्यवहार गर्न वा गराउन हुँदैन । कुनै पनि बालबालिकालाई कसैले पनि दास वा नोकरको रूपमा राख्नु हुँदैन ।

बालबालिकालाई अपहरण गर्ने र बन्धक बनाउने: कसैले कुनै पनि बालबालिका र वयस्क व्यक्तिलाई समेत अपहरण गर्न वा गराउन हुँदैन । यदि कसैले कुनै व्यक्तिलाई बल प्रयोग गरी वा सो प्रयोग गर्ने धम्की दिई, छलकपट गरी वा डरत्रासमा पारी, जोरजुलुम गरी, हातहतियार देखाई वा नदेखाई वा भुक्त्यानमा पारी वा नशालु पदार्थ वा मादक पदार्थ सेवन गराई वा कुनै व्यक्ति यात्रा गरी रहेको सवारी साधन कुनै किसिमले कब्जा वा नियन्त्रणमा लिई वा त्यस उपर कुनै किसिमले नियन्त्रण गरी निजलाई कुनै ठाउँमा लगेमा वा जान बाध्य गराएमा वा, कुनै व्यक्तिलाई निजको मञ्जुरी विना वा बालबालिका वा शारीरिक अशक्तताको कारणले अरुको आश्रयमा बसेको वा मानसिक अस्वस्थताको कारणले होस ठेगानमा नरहेको व्यक्तिलाई निजको बाबु आमा वा संरक्षकको मञ्जुरी विना वा भुक्त्यानमा पारी

जवरजस्ती कुनै ठाउँमा लगेमा अपहरण गरी बन्धक बनाएको मानिन्छ । यस्तो कार्य जघन्य अपराध हो ।

बालश्रम: कसैले पनि चौध वर्ष उमेर पूरा नगरेका बालबालिकालाई श्रमिकको रूपमा काममा लगाउन लगाउनु हुदैन¹³ । कसैले पनि बालबालिकालाई ललाई, फकाई वा भुक्त्याएर वा कुनै प्रलोभनमा वा डर, त्रास, वा दवाबमा पारी वा अन्य कुनै तरीकाले निजको इच्छा विरुद्ध श्रमिकको रूपमा काममा लगाउनु हुदैन भन्ने व्यवस्था बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५ ले गरेको छ ।

त्यसैगरी १४ वर्षभन्दा माथिका बालबालिकालाई पनि जोखिमपूर्ण काममा लगाउनु हुदैन । कानुनले गर्न नहुने भनि तोकेका काममा लगाउन पाइदैन । गर्न हुने काममा लगाउदा पनि दैनिक ६ घण्टा र हप्तामा ३६ घण्टाभन्दा बढी, हरेक दिन साभ ६ बजेभन्दा पछिसम्म काममा लगाउन हुदैन ।

अनुशासनका नाममा हुने हिंसा: बालबालिकालाई अनुशासनका नाममा घर, विद्यालय वा जुनसुकै स्थानमा शारीरिक र मानसिक दण्ड दिनु वा अमर्यादित व्यवहार गर्नु अनुशासनका नाममा हिंसा गर्नु हो । बालबालिका ऐन २०७५ अनुसार कुनै पनि बालबालिकालाई अनुशासनका नाममा शारीरिक र मानसिक दण्ड दिनु वा अमर्यादित व्यवहार गर्न हुदैन गरेमा कानुन बमोजिम दण्डजरिमाना हुन्छ ।

बेचबिखन तथा ओसारपसार: नेपालमा मानव बेचबिखन विशेषगरी बालबालिकाको बेचबिखन हुदै आएको छ । त्यसैले नेपालको

---

¹³ बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५ र बालश्रम निशेध र नियमित गर्ने ऐन २०५६

संविधानको धारा २९ मा शोषण विरुद्धको हकको व्यवस्था गरी कसैलाई पनि बेचबिखन गर्न, दास वा बाँधा बनाउन नपाइने व्यवस्था गरेको छ । कसैले देहायको कुनै कार्य गरेमा मानव बेचबिखन गरेको मानिने छ¹⁴ ।

(क) कुनै पनि उद्देश्यले मानिस बेच्ने वा किन्ने, (ख) कुनै प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई वेश्यावृत्तिमा लगाउने, (ग) प्रचलित कानून बमोजिम बाहेक मानिसको अङ्ग भिक्ने, (घ) वेश्यागमन गर्ने ।

किन्ने वा बेच्ने उद्देश्यले मानिसलाई विदेशमा लैजाने, वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाई फकाई, प्रलोभनमा पारी, भुक्त्याई, जालसाजी गरी, प्रपञ्च मिलाई, जबर्जस्ती गरी, करकापमा पारी, अपहरण गरी, शरीर बन्धक राखी, नाजुक स्थितिको फाइदा लिई, बेहोस पारी, पद वा शक्तिको दुरुपयोग गरी, अभिभावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी, डर, त्रास, धाक, धम्की दिई वा करकापमा पारी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसँग राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरु कसैलाई दिने कार्य गरेमा मानव ओसारपसार गरेको मानिन्छ ।

---

¹⁴ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन २०६४

१९. बालबालिकालागि सकारात्मक अनुशासन भनेको के हो ? कसरी विकास गर्न सकिन्छ ?

बालबालिकालाई स्वनियन्त्रित बनाउन र उनीहरूको आत्मविश्वास बढाउन सकारात्मक ढंगले सिकाइने कुरा नै सकारात्मक अनुशासन हो । कुन कुन राम्रा बानी हुन् र किन? कुन कुन नराम्रा बानी हुन् र किन ? भन्ने कुरा उदाहरण सहित सिकाउनु पर्छ । सही र राम्रो काम गर्नका लागि सकारात्मक तरीकाले सिकाउदै स्वनियन्त्रित हुनको लागि उत्प्रेरणा र हौसला दिनु पर्छ ।

२०. अभिभावकत्वमा सकारात्मक अनुशासन विकास गर्नका लागि के के कुरामा ध्यान दिनुपर्छ ?

- बालबालिकाले कसरी सोच्छन् र महसुस गर्दछन् भन्नेबारे सोच्ने, बुझ्ने र मनन गर्ने ।
- सकारात्मक सीप र कलाको प्रयोग गरी समस्या समाधानमा जोड दिने ।
- उमेरसमुह अनुसार फरक फरक तरिकाले बालबालिकाको प्रश्नको सही जवाफ दिने ।
- बालबालिकालाई जस्तो बनाउन चाहानुहुन्छ, उस्तै वातावरण र सिकाई अवसर दिने ।
- तपाईं बोलेको गर्भको भ्रूणले पनि सुन्छ, नवजात शिशुले पनि बुझ्छ, भने १ देखि १० वर्षसम्मकाले भ्रूण धेरै सुन्छन्, बुझ्छन् र प्रतिक्रिया पनि जनाउछन् । त्यसैले घरघरमा बालमैत्री व्यवहार गरौं ।

२१. बालबालिका विरुद्धका कसुरहरू के के हुन् ?

- धुम्रपान, मद्यपान वा जुवा तासजस्ता कुलतमा संलग्न गराउने,
- बालिगका लागि खोलिएका डान्सबार, क्यासिनो जस्ता मनोरञ्जनस्थलमा प्रवेश वा प्रयोग गर्ने,
- घर, विद्यालय वा जुनसुकै स्थानमा शारीरिक र मानसिक दण्ड दिने वा अमर्यादित व्यवहार गर्ने,
- बालिगहरूका लागि बनाइएका चलचित्र, अन्य श्रव्यदृष्य सामग्री देखाउनु,
- आतंकित पार्ने वा धम्क्याउने,
- तिरस्कार, उपेक्षा, भेदभाव, बहिष्कार वा घृणा गर्ने, एकल्याउने वा मानसिक पीडा दिने,
- राजनीतिक प्रयोजनले संगठित गर्ने, हडताल, बन्द, चक्काजाम, धर्ना र जुलुसमा प्रयोग गर्ने,
- गैरकानुनी थुना, कैद, कारावास वा नजरबन्दमा राख्ने,
- नेल, हलकडी लगाउने, क्रुर, अमानवीय व्यवहार गर्ने वा यातना दिने,
- सनातन, परम्परा वा कुनै धार्मिक वा सास्कृतिक कार्यको लागि भिक्षा माग्न लगाउने वा सन्यासी, भिक्षु, फकीर, वा अन्य कुनै भेष धारण गर्न लगाउने, वा चढाउने वा जबरजस्ती अनाथ घोषणा गर्ने वा अनाथको रूपमा दर्ता गराउने,

- जादु वा सर्कसमा लगाउने, कानुन बमोजिम बाहेक बालगृहमा राख्ने,
- प्रचलित कानुन बिपरित अङ्ग भिक्न, औषधी वा अन्य कुनै परिक्षणका लागि प्रयोग गर्ने र
- कसुरजन्य कार्य गर्न सिकाउन, तालिम दिन वा त्यस्तो कार्यमा लगाए कसुर गरेको मानिन्छ।¹⁵

---

¹⁵ बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५ र बालश्रम निषेध र नियमित गर्ने ऐन २०५६

भाग दुई:

महिला र बालबालिका माथि हुने हिंसा विरुद्ध
कानुनी व्यवस्था

१ कानून भनेको के हो ?

कानून भनेको व्यक्ति समाज र राज्यको दैनिक जीवन, क्रियाकलाप तथा राज्य संचालनका लागि नियमित गर्न तयार गरेको नितीनियम नै कानून हो ।

२ मानव अधिकार भनेको के हो ?

मानव अधिकार भन्नाले मानव भएकै कारणले प्राप्त हुने जन्मसिद्ध नैसर्गिक अधिकार हो । मानव भएर स्वतन्त्रता र आत्मसम्मानित जीवन बाँच्नको लागि अति आवश्यक अधिकारहरूको समष्टिगत रूप नै मानव अधिकार हो । जस्तै गाँस, बास, कपास, स्वास्थ्य, शिक्षा, रोजगारी आदि ।

३ मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानून भनेको के हो ?

मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानून भन्नाले मानव अधिकार प्राप्तिको लागि नियमित, प्रभावकारी र संरक्षित बनाउन संयुक्त राष्ट्रसङ्घ र उसले मान्यता दिएका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले बनाएका कानूनहरू हुन् । यस अन्तर्गत सन्धि वा महासन्धि,

प्रतिज्ञापत्र, आलेख, घोषणापत्र सिफारिस, सङ्कल्प प्रस्ताव आदि पर्दछन् ।

४ मानव अधिकारका पक्ष राष्ट्र भनेको के हो ?

संयुक्त राष्ट्रसंघ र उसले मान्यता दिएका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले बनाएका कानुनहरू पालना गर्छु भन्ने प्रतिवद्धताका साथ हस्ताक्षर गरी राष्ट्रलाई पक्षराष्ट्र भनिन्छ । पक्ष राष्ट्रहरूले सो कानुन परिपालना गर्नु अनिवार्य हुन्छ ।

५ महिला मानव अधिकार भनेको के हो ?

सामान्य तथा मानव अधिकार सबैका लागि समान भए तापनि धेरै लामो समय देखि महिलाहरू विरुद्ध विभिन्न प्रकारको भेदभाव हुँदै आएको भएर महिलाहरूको फरक अवस्था र फरक आवश्यकतालाई सम्बोधन हुने गरि प्रत्याभुत गरिएको अधिकार नै महिला मानव अधिकार हो ।

६ महिला विरुद्ध हुने सम्पूर्ण भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धि (सिड) १९७९ भनेको के हो ?

यो महिलाको मानव अधिकार संरक्षण गर्ने प्रमुख महासन्धि हो । यस महासन्धिले महिला मानव अधिकार र महिला भएको कारणले हुने विभिन्न प्रकारका हिंसाका साथै यौनजन्य हिंसा, दुर्व्यवहार र अन्य प्रकारका प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी हिंसा समेतलाई कानुनी परिभाषा गरेको छ । यस महासन्धिले लिङ्गको आधारमा हुने कुनै पनि प्रकारको हिंसा र भेदभावलाई प्रतिबन्ध गरेको छ । महिला पुरुष समान हुनु पर्दछ भन्ने बारेमा उल्लेख गरेको छ । महिला भएकै कारणले हुने

भेदभाव र लैङ्गिक हिंसा हटाउन प्रचलित ऐन कानून, परम्परा तथा प्रचलनहरूलाई सुधार गर्ने वा हटाउने, खारेज गर्ने लगायतका दण्ड सहितको आवश्यक उपायहरू अपनाउनु पर्ने दायित्व पक्ष राज्यलाई सुम्पेको छ ।

७ यस महासन्धिले महिला विरुद्धको भेदभावलाई कसरी परिभाषित गरेको छ ?

महिला विरुद्धको भेदभाव भन्नाले राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरिक वा अन्य कुनै पनि विषयमा वैवाहिक स्थिति जे-जस्तो रहेको भए तापनि लिङ्गका आधारमा हुने कुनै पनि भेदभाव, बहिष्कार वा प्रतिबन्धलाई महिला विरुद्धको भेदभाव भनि परिभाषित गरेको छ ।

८ यो महासन्धिले महिलालाई के-कस्ता अधिकारहरू प्रदान गरेको छ ?

यो महासन्धिले महिलालाई निम्न प्रकारका अधिकारहरू प्रदान गरेका छन् ।

- बेचबिखन तथा वेश्यावृत्तिको लागि गरिने यौन शोषण विरुद्धको अधिकार,
- सार्वजनिक र राजनीतिक जीवनमा सहभागिताको अधिकार,
- अन्तर्राष्ट्रिय तहमा सहभागी हुन पाउने समान अधिकार,
- राष्ट्रियता सम्बन्धी अधिकार,

- शिक्षा सम्बन्धी अधिकार,
- रोजगारीको अधिकार,
- स्वास्थ्य सम्बन्धी अधिकार,
- आर्थिक तथा पारिवारिक लाभको अधिकार,
- ग्रामीण महिलालाई विशेष अधिकार,
- कानुनी समानताको अधिकार,
- विवाह तथा परिवारको अधिकार,

९ संविधान भनेको के हो ?

- संविधान देशको मूल कानून हो । संविधानले राज्य संचालनका विधि निर्धारण गर्दछ । देशको अन्य कानूनहरू संविधान अन्तर्गतनै निर्माण गरेको हुन्छ । संविधानमा नागरिकहरूको मौलिक हक अधिकारहरू सुचिश्चित गरिएको हुन्छ । देशका अन्य कानून संविधानसंग मिलेको हुनु पर्छ र संविधानसंग बाँझिएमा बाँझिएको हद सम्म अमान्य हुन्छ ।

१० महिला तथा बालबालिकामाथि हुने हिंसा विरुद्ध संविधानमा के कस्तो अधिकारको व्यवस्था गरेको छ ?

समानताको हक :

- देशका नागरिक सबै समान हुन र कुनै पनि व्यक्तिलाई सामान्य कानूनको प्रयोगमा उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, आर्थिक अवस्था, भाषा, अपांगता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव नगरिने समानताको हकको सुनिश्चित गरेको छ ।
- समान कामका लागि लैङ्गिक आधारमा परिश्रमिक तथा समाजिक सुरक्षामा कुनै भेदभाव नगरिने समानताको हकको व्यवस्था गरेको छ ।
- पैतृक सम्पत्तिमा लैङ्गिक भेदभाव नगरिने समानताको हकको व्यवस्था गरेको छ ।

न्याय सम्बन्धी हक : असमर्थ पक्षलाई कानून बमोजिम निःशुल्क कानुनी सहायता पाउने हकको व्यवस्था गरेको छ ।

अपराध पीडितको हक : अपराध पीडितलाई कानून बमोजिम सामाजिक पुनःस्थापना र क्षतिपूर्ति सहितको न्याय पाउने हकको व्यवस्था गरेको छ ।

छुवाछुत तथा भेदभाव विरुद्धको हक : कुनै पनि व्यक्तिलाई निजको शारीरिक अवस्था लगायत अन्य कुनै पनि आधारमा कुनै पनि निजी तथा सार्वजनिक स्थानमा कुनै प्रकारको छुवाछुत वा

भेदभाव गर्न नहुने र गरेमा भेदभाव विरुद्ध पीडितलाई हक हुने व्यवस्था गरेको छ ।

गोपनियताको हक : कुनै पनि व्यक्तिको जीउ, आवास, सम्पत्ति, लिखत, तथ्यांक, पत्राचार र चरित्र सम्बन्धी विषयको गोपनियता कानुन बमोजिम बाहेक हनन नहुने हक ।

शोषण विरुद्धको हक :

- धर्म, प्रथा, परम्परा, संस्कार, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै किसिमले शोषण गर्न नपाइने हक
- कसैलाई पनि बेचबिखन गर्न, दास वा बाँधा बनाउने विरुद्धको हक
- कसैलाई पनि निजको इच्छा विपरित काममा लगाउन नपाइने हक

महिलाको हक :

- प्रत्येक महिलालाई लैङ्गिक भेदभाव विना समान वंशीय हक
- प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी हक
- महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य

कार्य वा शोषण विरुद्धको हक र यस प्रकारको हिंसाबाट प्रभावित पीडितलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक

- राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक
- महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने हक
- सम्पत्ति तथा पारिवारिक मामिलामा दम्पतीको समान हक

बालबालिकाको हक: कुनै पनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैर कानुनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्ने विरुद्धको हकको व्यवस्था गरेको छ ।

बोक्सीको आरोप लगाउने सम्बन्धी हिंसा

११

कानूनमा बोक्सीको आरोप लगाउने सम्बन्धी के कस्तो कार्य तथा व्यवहार गर्न नहुने कुरा उल्लेख गरेको छ ?

- बोक्सीको आरोपमा गाली बेइज्जती गर्न नहुने
- बोक्सीको आरोप लागेको व्यक्तिको परिवारको कुनै सदस्यप्रति अपमानजनक व्यवहार गर्न नहुने
- बोक्सीको आरोपमा सामाजिक बहिष्कार गर्ने र बोक्सीको आरोपमा बसोबास गरेको ठाउँबाट निकाला गर्न नहुने ।
- धामी, भक्त्री, टुनामुना, तन्त्रमन्त्र, झारफुक वा यस्तै अन्य कुनै माध्यमद्वारा बोक्सीको आरोप लगाउन नहुने

५५

लैङ्गिक हिंसा र दुर्व्यवहार : छैन हामीलाई स्वीकार

- बोक्सीको आरोपमा कुनै व्यक्तिलाई कुटपिट गर्ने, खोज्ने, डाम्ने, पोल्ने वा रासायनिक, विषालु वा जैविक पदार्थ प्रयोग गरी वा अन्य कुनै किसिमले यातना दिने, मलमूत्र खुवाउने, चारपाटा मुड्ने, नग्न पारी वा नपारी कुनै ठाउँमा घुमाउने वा कुनै किसिमले क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गर्न नहुने ।
- बोक्सीको आरोपमा कसैलाई अंगभंग गर्न नहुने ।
- बोक्सीको आरोपमा कसैको सम्पत्ति तोडफोड, हिनामिना वा हानी नोक्सानी गर्न नहुने ।

१२ बोक्सीको आरोप विरुद्ध कहिले उजुरी गर्न सकिन्छ ?

भए गरेको मितिले ९० दिनभित्र उजुरी गर्नुपर्छ ।

१३ बोक्सीको आरोप लगाउनेलाई कति सजाय हुन्छ ?

बोक्सीको आरोप लगाउने व्यक्तिलाई- ६ महिनादेखि २ वर्ष कैद र रु.५०००।- देखि रु.२०००।- रुपैयाँसम्म जरिवाना गरिने ।

१४ बोक्सीको आरोप लगाई गाली बेइज्जती र परिवारलाई समेत अपमानजनक व्यवहार गर्नेलाई कति सजाय हुन्छ ?

बोक्सीको आरोपमा गाली बेइज्जती र उसको परिवारलाई अपमानजनक व्यवहार गर्नेलाई १ वर्षदेखि ३ वर्ष कैद र १०००।- देखि रु.३०००।- रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।

१५ बोक्सीको आरोप लगाई अपमानजनक व्यवहार गर्ने, सामाजिक बहिष्कार गर्ने र बसोबास गरेको ठाउँबाट निकाला गर्नेलाई कति सजाय हुन्छ ?

२ वर्षदेखि ५ वर्षसम्म कैद र रु.२००००१- देखि रु.५००००१- रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।

१६ बोक्सीको आरोप लगाई मलमुत्र खुवाउने, नग्न पारि घुमाउने र कुटपिट आदि गर्नेलाई कति सजाय हुन्छ ?

५ वर्षदेखि ८ वर्ष कैद र रु.५०,०००१- देखि रु.१,००,०००१- रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।

महिनावारी सम्बन्धी हिंसा र अछुतजन्य व्यवहार

१७ महिलाको रजस्वला वा सुत्केरीको अवस्थामा छाउपडीमा राख्न वा त्यस्तै अन्य कुनै किसिमका भेदभाव, छुवाछुत वा अमानवीय व्यवहार गरेमा कहिले उजुरी गर्न सकिन्छ ?

जहिले सुकै पनि उजुरी गर्न सकिन्छ ।

१८ महिलाको रजस्वला वा सुत्केरीको अवस्थामा छाउपडीमा राख्न वा त्यस्तै अन्य कुनै किसिमका भेदभाव, छुवाछुत वा अमानवीय व्यवहार गर्ने व्यक्तिलाई कति सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ । साधारण व्यक्ति बाहेक राष्ट्रसेवकले यस प्रकारको कसूर गरेमा निजलाई थप तीन महिनासम्म कैद सजाय हुनेछ ।

१९ यस प्रकारको हिंसाबाट पीडितले के पाउँछ ?

कसूर गर्ने व्यक्तिबाट वा क्षति गर्ने व्यक्तिबाट पीडित व्यक्तिलाई पुगेको क्षति वा पीडा वापत मनासिब क्षतिपूर्ति भराई दिनु पर्नेछ

विवाह सम्बन्धी कसर

२० कानुनी रूपमा व्यक्तिले कति वर्ष भएपछि विवाह गर्न सकिन्छ ?

कानुन अनुसार विवाह गर्ने उमेर २० वर्ष हो ।

२१ बाल विवाह भनेको के हो ?

बीस वर्षभन्दा कम उमेरमा विवाह गरे गराएमा बालविवाह गरेको मानिन्छ ।

लैङ्गिक हिंसा र दुर्व्यवहार : छैन हामीलाई स्वीकार

२२ बाल विवाह गराएमा कति सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

२० वर्षभन्दा कम उमेरमा बिबाह गराउनेलाई तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने र त्यस्तो विवाह स्वतः बदर हुन्छ ।

२३ विवाह सम्बन्धी के कस्ता कसूरहरु पर्दछ ?

- बाल विवाह गरे गराएमा
- मञ्जुरी बिना विवाह गराएमा
- हाडनातामा विवाह गराएमा
- बहु विवाह गरेमा
- दाईजो लेनदेन गरी विवाह गरेमा वा लेनदेनको विषयलाई लिएर हिंसा गरेमा ।

२४ मञ्जुरी बिना बिबाह गरेमा के सजाय हुन्छ ?

मञ्जुरी बिना विवाह गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई दुई वर्षसम्म कैद र बीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।

२५ हाडनाताभिन्न विवाह गरेमा के सजाय हुन्छ ?

कसैले परम्परा अनुसार चलिआएको अवस्थामा बाहेक हाडनाताभिन्न जानीजानी विवाह गर्नेलाई हाडनाता करणी कसूर मा हुने सजाय र गराउनेलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुबै सजाय हुने व्यवस्था छ ।

२६ बिबाहमा (दाईजो लगायत) लेनदेन गरेमा वा लेनदेनको विषयलाई लिएर सताउनेलाई के सजाय हुन्छ ?

- विवाहमा कुनै दाईजो वा सम्पत्ति लेनदेन गर्ने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म वा तीसहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुबै सजाय हुन्छ ।
- विवाह गरिसकेपछि सम्पत्ति वा दाइजो माग गर्ने र सो नदिएको कारणले दुलही वा नातेदारलाई हैरान पार्ने, सताउने वा कुनै अमानवीय वा अपमानजन्य व्यवहार गर्ने व्यक्तिलाई पाँच वर्षसम्म कैद वा पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुबै सजाय हुन्छ ।
- यदि कसैले सम्पत्ति लिएको रहेछ भने सम्बन्धित व्यक्तिलाई फिर्ता गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्था छ ।

२७ बहुविवाह गरेमा के सजाय हुन्छ ?

बहुविवाह गर्ने गराउने व्यक्तिलाई एक वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयाँदेखि पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ।

२८ कस्तो कस्तो विवाह स्वतः बदर हुन्छ ?

- बहुविवाह
- बाल विवाह
- मञ्जुरी विना गरेको विवाह

२९ कस्तो अवस्थामा बहुविवाह गर्न सकिन्छ ?

सम्बन्ध विच्छेद वा अंशबण्डा गरी छुट्टिएर बसेको अवस्थामा बहुविवाह गर्न सकिन्छ।

३० विवाहसँग सम्बन्ध कसूरहरुमा कति समयभित्र उजुर गर्नुपर्छ ?

यसमा लेखिएको कसूर भए गरेको कुरा थाहा पाएको मितिले नजिकको प्रहरी कार्यालयमा तीन महिनाभित्र उजुर गर्नुपर्छ।

सम्बन्ध विच्छेद सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था

३१ पतिले पत्नीसँग कुन अवस्थामा सम्बन्ध विच्छेद गर्न सक्छ ?

- पत्नी कानून बमोजिम अंश लिई वा मानो छुट्टिई पति पत्नी भिन्न बसेको अवस्थामा,
- पत्नीले पतिको मञ्जुरी नलिई लगातार तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी समयदेखि अलग बसेमा,
- पत्नीले पतिलाई खान लगाउन नदिएमा वा घरबाट निकाला गरिदिएमा,
- पत्नीले पतिको अङ्ग भङ्ग हुने वा अरू कुनै ठूलो शारीरिक वा मानसिक कष्ट हुने किसिमको कुनै काम वा जाल प्रपञ्च गरेमा,
- पत्नीले अन्य पुरुषसँग यौन सम्बन्ध राखेको ठहरेमा ।

३२ पत्नीले पतिसँग कुन अवस्थामा सम्बन्ध विच्छेद गर्न सक्छ ?

- कानून बमोजिम अंश लिई वा मानो छुट्टिई पति पत्नी भिन्न बसेको अवस्थामा

- पतिले पत्नीको मञ्जुरी नलिई लगातार तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी समयदेखि अलग बसेमा,
- पतिले पत्नीलाई खान लगाउन नदिएमा वा घरबाट निकाला गरिदिएमा,
- पतिले पत्नीको अङ्ग भङ्ग हुने वा अरू कुनै ठूलो शारीरिक वा मानसिक कष्ट हुने किसिमको कुनै काम वा जाल प्रपञ्च गरेमा,
- पतिले अर्को विवाह गरेमा,
- पतिले अन्य महिलासँग यौन सम्बन्ध राखेको ठहरेमा,
- पतिले पत्नीलाई जबरजस्ती करणी गरेको ठहरेमा ।

३३ कुन अवस्थामा सम्बन्ध विच्छेद गर्न वा गराउन हुँदैन ?

प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी विरामी परेको कारण देखाई कसैलाई पनि सम्बन्ध विच्छेद गर्न वा गराउन हुँदैन ।

३४ सम्बन्ध विच्छेदको लागि कति समयभित्र निवेदन गर्नुपर्छ ?

मुद्दा गर्नुपर्ने कारण उत्पन्न भएको मितिले वा थाहा पाएको मितिले तीन महिनाभित्र नालिस गर्नुपर्छ ।

३५ सम्बन्ध विच्छेदको लागि कहाँ निवेदन गर्नुपर्छ ?

सम्बन्धित जिल्लाको जिल्ला अदालतमा निवेदन दिनु पर्नेछ ।

३६ सम्बन्ध विच्छेद गर्नुअघि अंशबण्डा गर्नुपर्ने सम्बन्धी के कस्तो कानुनी व्यवस्था छ ?

- पतिको कारणबाट पति पत्नीबीच सम्बन्ध विच्छेद हुने अवस्थामा पत्नीले माग गरेमा सम्बन्धित अदालतले सम्बन्ध विच्छेद गर्नुअघि पति पत्नीबीच अंशबण्डा गर्न लगाउनु पर्नेछ ।
- सगोलको सम्पत्ति पति पत्नी दुवैको नाममा वा पति पत्नीमध्ये कुनै एकको नाममा रहेछ भने सम्बन्ध विच्छेद हुनुअघि निजहरूबीच कानून बमोजिम त्यस्तो सम्पत्तिको अंशबण्डा गर्नु पर्नेछ ।
- अंशबण्डा गर्दा लामो समय लाग्ने देखिएमा अदालतले पति पत्नीबीच सम्बन्ध विच्छेद गरी अंशबण्डा नभएसम्मको लागि पतिको सम्पत्ति र आयस्ताको आधारमा पतिबाट पत्नीलाई मासिक खर्च भराई दिन सक्नेछ ।
- अंशबण्डा नहुँदै महिलाले अर्को विवाह गरेमा अंश पाउने छैन ।

३७ पत्नीले खर्च भराई लिन सक्ने सम्बन्धी के कस्तो कानुनी व्यवस्था छ ?

सम्बन्ध विच्छेद हुने पत्नीले अंश नलिई पतिसंग एकमुष्ठ रकम वा वार्षिक वा मासिक रकम वा खर्च भराई लिन चाहेमा अदालतले पतिको सम्पत्ति वा आमदानीको आधारमा त्यस्ती पत्नीलाई एकमुष्ठ रकम दिलाई दिन वा वार्षिक वा मासिक रूपमा रकम वा खर्च भराई दिन सक्नेछ ।

३८ मानाचामल भराउने सम्बन्धमा के कस्तो कानुनी व्यवस्था छ ?

- अंशबण्डा गर्नु पर्दा कुनै सम्पत्ति नभई पतिबाट अंश नपाएकी पत्नीले पतिबाट खान लाउन खर्च भराउन चाहेमा र पतिको आमदानी भएमा अदालतले त्यस्ती पत्नीलाई सम्बन्ध विच्छेद भएको पतिको आमदानीको आधारमा खान लगाउने खर्च भराई दिन सक्नेछ ।
- पतिको भन्दा पत्नीको आमदानी बढि भएमा त्यस्तो खर्च दिनु पर्ने छैन ।

गर्भ संरक्षण विरुद्धको हिंसा

३९ कुन अवस्थामा गर्भपतन गराउन सकिन्छ ?

- गर्भवती महिलाको मञ्जुरीले १२ हप्तासम्मको गर्भ गर्भपतन गराउन सकिन्छ ।
- गर्भपतन नगराएमा गर्भवती महिलाको ज्यानमा खतरा पुग्न सक्छ वा निजको शारीरिक वा मानसिक स्वास्थ्य खराब हुन सक्छ वा विकलाङ्ग बच्चा जन्मन्छ, भनी इजाजत प्राप्त चिकित्सकको राय भई महिलाको मञ्जुरी भएमा गर्भपतन गराउन सकिन्छ ।
- जवर्जस्ती करणी वा हाडनाता करणीबाट रहन गएको १८ हप्तासम्मको गर्भ गर्भवती महिलाको मञ्जुरी भएमा गर्भपतन गराउन सकिन्छ ।
- रोग प्रतिरोधक क्षमता उन्मुक्ति गर्ने जीवाणु (एच.आई.भी) वा त्यस्तै प्रकृतिको अन्य निको नहुने रोग शरीरमा भएकी महिलाको मञ्जुरी भएमा गर्भपतन गराउन सकिन्छ ।

४० माथि उल्लिखित अवस्था विपरित वा कसैले जवरजस्ती गर्भपतन गराएमा कति समयभित्र उजुरी गर्नुपर्छ ?

कसूर भएको कुरा थाहा पाएको मितिले छ महिनाभित्र नजिकको प्रहरी कार्यालयमा उजुरी गर्नुपर्छ ।

४१ कसैले गर्भवती महिलालाई करकाप गरी वा धम्की दिई वा ललाई फकाई वा गर्भपतन गराउने नियतले विश्वास गर्नुपर्ने कुनै काम गर्दा गर्भपतन भएमा के कस्तो सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

- बाह्र हप्तासम्मको गर्भ भए एक वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना,
- बाह्र हप्ताभन्दा बढि पच्चीस हप्तासम्मको गर्भ भए तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना,
- पच्चीस हप्ताभन्दा बढिको गर्भ भए पाँच वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना ।
- कसैले कुनै गर्भवती महिलाको ज्यान लिने उद्योग गर्दा त्यस्ती महिला नमरी निजको गर्भमा रहेको पच्चीस हप्ता वा पच्चीस हप्ताभन्दा बढि अवधिको गर्भपतन हुन गएमा सो

काम गर्ने कसुर दारलाई यस ऐन वा अन्य कानुन बमोजिमको सजायमा थप पाँच वर्षसम्म कैद हुनेछ ।

- गर्भपतन गराउने उद्देश्यले गर्भमा रहेको भ्रुणको लिङ्ग पहिचान गर्ने वा गराउनेलाई तीन महिनादेखि छ महिनासम्म कैद र लिङ्ग पहिचान गरी गर्भपतन गर्ने वा गराउनेलाई माथि लेखिएको सजायमा थप एक वर्षसम्म कैद ।

यौनजन्य हिंसा

४२ बलात्कार सम्बन्धी कसूरमा कति संजायको व्यवस्था गरेको छ ?

- दश वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकाई बलात्कार गरेमा सोह्र वर्षदेखि बीस वर्षसम्म कैद सजाय
- दश वर्ष वा दश वर्षभन्दा बढि चौध वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई बलात्कार गरेमा चौध वर्षदेखि सोह्र वर्षसम्म कैद सजाय ,
- चौध वर्ष वा चौध वर्षभन्दा बढि सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई बलात्कार गरेमा बाह्र वर्षदेखि चौध वर्षसम्म कैद सजाय,

- सोह्र वर्ष वा सोह्र वर्षभन्दा बढि अठार वर्षभन्दा कम उमेरकी महिलालाई बलात्कार गरेमा दश वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म कैद सजाय,
- अठार वर्ष वा अठार वर्षभन्दा बढि उमेरकी महिलालाई बलात्कार गरेमा सात वर्षदेखि दश वर्षसम्म कैद सजाय ।

४३ पतिले पत्नीलाई बलात्कार गरेमा कति सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

पतिले पत्नीलाई बलात्कार गरेमा पाँच वर्षसम्म कैद हुनेछ ।

४४ के कस्तो अवस्थामा बलात्कारमा थप सजाय हुन्छ ?

- मानव रोग प्रतिरोधक क्षमता उन्मुक्ति गर्ने जिवाणु (एच.आई.भी. पोजिटिभ) भएको थाहा पाउँदा पाउँदै बलात्कार गरेमा,
- अन्य सरुवा यौनरोग (सेक्सुअली ट्रान्समिटेड डिजिज) भएको थाहा पाउँदा पाउँदै बलात्कार गरेमा ।
- सामूहिक रूपमा बलात्कार गरेमा,

- छ महिनाभन्दा बढिको गर्भवती, अशक्त वा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिक रूपमा अस्वस्थ महिलालाई बलात्कार गरेमा,
- हातहतियार देखाई बलात्कार गरेमा,
- हाडनाताकी महिलालाई बलात्कार गरेमा ।
- कैद वा थुनामा रहेको कुनै व्यक्तिसँग सरकारी कर्मचारीले करणी गर्न वा करणी गर्न अरु कसैलाई संयोग पारी मिलाई दिएमा ।

४५ बलात्कारपछि पीडितलाई मारेमा के सजाय हुन्छ ?

बलात्कारपछि अपराधीले पीडितलाई मारेमा आजीवन कारावासको सजाय हुन्छ ।

४६ बलात्कार पछि पीडितले अपराधीलाई मारेमा के सजाय हुन्छ ?

बलात्कार गर्ने नियतले आक्रमण गरेको हो भन्ने मनासिव विश्वासभई वा बलात्कार गर्दाका बखत वा गरिसके पछि पीडितबाट तत्काल कुनै काम भई अपराधीको ज्यान गएमा सजाय हुँदैन ।

४७ बलात्कार जस्तो कसूर विरुद्ध कहिलेसम्म उजुरी गर्न सकिन्छ ?

- हाडनाताका व्यक्तिले बलात्कार गरेमा जहिले सुकै पनि उजुरी गर्न सकिन्छ ।
- अन्य बलात्कारका घटनामा भएको मितिले एक वर्षभित्र उजुरी गर्नुपर्छ ।
- कैद वा थुनामा रहेको कुनै व्यक्तिसँग सरकारी कर्मचारीले करणी गर्न वा करणी गर्न अरु कसैलाई संयोग पारी मिलाई दिएमा थुनाबाट मुक्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र उजुरी गर्नु पर्छ ।

बालयौन दुरुपयोग सम्बन्धी कसूर:

४८ बाल यौन दुरुपयोग भएमा कहिले सम्म उजुरी गर्न सकिन्छ ?

कसूर भएको मितिले एक वर्षभित्र उजुरी गर्न सकिन्छ ।

४९ बाल यौन दुरुपयोग गर्ने व्यक्तिलाई कति सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

कसूर गर्ने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने व्यवस्था गरेको छ

५० बाल यौन दुरुपयोग विरुद्ध कहाँ उजूरी गर्नुपर्छ ?
नजिकको प्रहरी कार्यालयमा उजूरी गर्नुपर्छ ।

कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार :

५१ कार्यस्थलमा कसैले यौन दुर्व्यवहार गरेमा कति सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

- कसैले कुनै कर्मचारी वा सेवाग्राहीलाई यौनजन्य दुर्व्यवहार गरेको ठहरेमा, निजलाई कसूर को प्रकृति हेरी छ महिनासम्म कैद वा पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ ।
- कुनै व्यवस्थापकले यस ऐन बमोजिमको दायित्व वा अन्य व्यवस्था पालना नगरेको ठहरेमा निजलाई पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।
- उजूरी सुन्ने अधिकारी वा निरीक्षण वा अनुगमन गर्ने गराउने निकायले दिएको निर्देशन कुनै व्यवस्थापकले पालना नगरेमा निजलाई पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।

- यस कसूर बमोजिम सजाय पाएको व्यक्तिले त्यस्तो सजाय हुने कार्य पुनः गरेमा निजलाई पटकैपिच्छे, दोब्बर सजाय हुनेछ ।
- कसैले यस ऐन बमोजिम जानीजानी भुट्टा उजुरी दिएको ठहरेमा निजलाई दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।

५२ यौनजन्य दुर्व्यवहारबाट पीडितले के कस्तो क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था हुन्छ ?

आरोपित व्यक्तिले यौनजन्य दुर्व्यवहार गरेको ठहरिएमा उजुरी सुन्ने अधिकारीले शारीरिक वा मानसिक रुपमा कुनै क्षति पुग्न गएको भए त्यस्तो क्षति बापत मनासिव माफिकको क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था गरेको छ ।

५३ यौन दुर्व्यवहार विरुद्ध कहाँ उजुरी गर्ने ?

- व्यवस्थापक समक्ष १५ दिनभित्र लिखित र मौखिक रुपमा उजुरी गर्न सकिन्छ ।
- प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष यौनजन्य दुर्व्यवहार भएको मितिले ९० दिनभित्र उजुरी गर्न सकिने ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी कसूर

५४ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार गर्नेलाई के कस्तो दण्ड सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

- मानिस किन्ने वा बेच्नेलाई बीस वर्ष कैद र दुई लाख रुपैयाँ जरिवाना,
- वेश्यावृत्तिमा लगाउनेलाई कसूर को मात्रा अनुसार दश वर्षदेखि पन्ध्र वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँदेखि एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना,
- मानिसको कुनै अङ्ग भिकनेलाई दश वर्ष कैद र दुई लाख रुपैयाँदेखि पाँच लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना,
- वेश्यागमन गर्नेलाई एक महिनादेखि तीन महिनासम्म कैद र दुई हजार रुपैयाँदेखि पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना ।
- किन्त, बेचन वा वेश्यावृत्तिमा लगाउने उद्देश्यले मानिसलाई विदेश लैजानेलाई दश वर्षदेखि पन्ध्र वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँदेखि एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र बालबालिका लगेको भए पन्ध्र वर्षदेखि बीस वर्षसम्म कैद र एक लाख रुपैयाँदेखि दुईलाख रुपैयाँसम्म जरिवाना,

- नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजानेलाई दश वर्ष कैद र पचास हजार रुपैयाँदेखि एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र बालबालिका लगेको भए दश वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म कैद र एक लाख रुपैयाँ जरिवाना ।
- शोषण गर्ने उद्देश्यले नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजानेलाई एक वर्षदेखि दुई वर्षसम्म कैद र विदेश लगेको भए दुई वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैद,
- मानव बेचबिखन वा ओसारपसारको कसूर गर्न षड्यन्त्र वा उद्योग गर्नेलाई वा सो कसूर को मतिथारलाई सो कसूर गर्दा हुने सजायको आधा सजाय ।
- मान्छे किन्ने वा बेच्ने र कुनै प्रकारको फाइदा नलिएपनि बेश्यावृत्तिमा लगाउने कार्य गरेमा किने वा बेचे बापत र बेश्यावृत्तिमा लगाए बापत छुट्टाछुट्टै सजाय हुन्छ ।

५५ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार कसूर विरुद्ध कहिले उजुरी गर्न सकिन्छ ?

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार कसूर विरुद्ध जुनसुकै बेला पनि उजुरी गर्न सकिन्छ ।

५६ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार कसूर विरुद्ध कसले उजुरी गर्न सक्छ ?

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार गरिरहेको वा गर्न लागेको थाहा पाउने जुनसुकै व्यक्तिले नजिकको प्रहरी कार्यालयमा उजुर गर्न सक्छ ।

५७ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारबाट भएका पीडितले के कस्तो क्षतिपूर्ति पाउने सक्ने कानुनी व्यवस्था छ ?

कसूर दारलाई भएको जरिवानाको पचास प्रतिशत बराबरको क्रममा नघट्ने गरि निजबाट पीडितलाई मनासिव माफिकको क्षतिपूर्ति भराइदिने कानुनी व्यवस्था छ ।

५८ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारबाट जम्मा गरेको सम्पत्तिको अवस्था के हुन्छ ?

मानव बेचबिखनबाट आर्जित सबै सम्पत्ति, प्रयोग भएको घर, जग्गा वा सवारी साधन जफत हुन्छ ।

५९ पिडित तथा साक्षीको सुरक्षाको लागि के कस्तो व्यवस्था छ ?

- मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा अड्डा अदालत आउँदा-जाँदा सुरक्षा दिने,

- निश्चित अवधिसम्म प्रहरी सुरक्षामा राख्ने वा राख्न लगाउने,
- पुनर्स्थापना केन्द्रमा राख्ने ।

शारीरिक तथा मानसिक हिंसा

६० कुटपीट गर्ने वा अंगभंग वा अन्य चोट पुऱ्याउने वा लापरवाहीपूर्ण काम गरी अंगभंग भएकोमा के सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

- लापरवाहीपूर्ण काम गरी वा हेलचेक्राइँ गरी कुटपित गर्ने वा अंगभंग वा अन्य चोट पु-याउने काम गरी अंगभंग भएकोमा दुईवर्ष सम्म कैद वा बीसहजार रुपैयासम्म जरिवान वा दुवै सजाय
- अंगभंग बाहेक अन्य किसिमको चोट पुगेकोमा एकवर्षसम्म कैद वा दशहजार रुपैया सम्म जरिवान वा दुवै सजाय ।
- हेलचेक्राइँ गरी त्यस्तो कसूर गरेकोमा ६ महिनासम्म कैद वा पाँचहजार रुपैयासम्म जरिवाना वा दुवै सजाय
- कसूर गर्ने नियतले बेहोस पार्ने काम गरेमा एकवर्षसम्म कैद र दशहजार रुपैयाँसम्म जरिवान । बेहोस पारी कसूर

भइसकेकोमा त्यस्तो कसूर बापत हुने सजायमा यस दफा बमोजिमको सजाय थप हुने ।

- कसैले कसैलाई जानीजानी कुटपिट गर्दा महिलाको स्तन काटिदिएमा, वा महिलालाई बाँभोपन बनाउने कसूर गरेमा गर्ने व्यक्तिलाई दश वर्षसम्म कैद र एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ।

६१ कुटपिट सम्बन्धी कसूर बाट कसैको जीउ वा ज्यानमा चोटपटक वा हानि, नोक्सानी भएको रहेछ भने पीडितलाई के कस्तो क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरेको छ ?

कसूरदारबाट पीडित व्यक्तिलाई मानसिब क्षतिपूर्ति भराइदिनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

६२ यस प्रकारको कुटपिट तथा अंगभंग सम्बन्धी कसूर विरुद्ध कहिले उजुरी गर्नु पर्नेछ ?

- यस प्रकारको कसूरमा त्यस्तो कसूर भए गरेको मितिले तीन महिनाभित्र उजुर गर्नुपर्छ ।
- बेहोस भएकोमा होसमा आएको मितिले छ महिनाभित्र उजुर गर्नु पर्छ ।

महिला वा बालबालिकालाई बेपत्ता पार्ने सम्बन्धी कसूर

६३ कुनै महिला वा बालबालिकालाई बेपत्ता पार्ने कसूर गरेमा के कति सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

- कुनै महिला वा बालबालिका लाई बेपत्ता पार्ने कसूर गरेमा मुख्य कसूर दारलाई पन्ध्र वर्षसम्म कैद र पाँच लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेमा थप दुई वर्ष कैद सजाय समेत गरि १७ वर्षसम्म कैद सजाय हुनेछ ।
- व्यक्ति बेपत्ता पार्न मतियार बन्ने वा षड्यन्त्र गर्नेलाई व्यक्ति बेपत्ता पार्ने मुख्य कसुरदार सरह र सोको उद्योग गर्ने वा व्यवस्था मिलाउने व्यक्तिलाई मुख्य कसूर दारलाई हुने सजायको आधा सजाय हुनेछ ।

६४ बेपत्ता पार्ने सम्बन्धी कसूर विरुद्ध कहिले सम्म उजुरी गर्न पाउँछ ?

- कसूर भएको थाहा भएको वा बेपत्ता पारिएको व्यक्ति सार्वजनिक भएको वा गरिएको मितिले छ महिनाभित्र उजुरी गर्नु पर्छ ।

- उजुर गर्न नसकेको उजरी गर्न सकिने परिस्थिति नभएको कारण खुलाई अदालतको अनुमति लिई प्रमाण सहित उजुर गरेमा जहिलेसुकै उजुर लाग्नेछ ।

अपहरण वा शरीर बन्धक सम्बन्धी कसूर

६५ कसैले ज्यान लिने, कुटपिट गरी चोट पुऱ्याउने, जवर्जस्ती करणी वा अप्राकृतिक मैथुन गर्ने, मानिस बिक्री गर्ने वा दास बनाउने वा इच्छा बिरुद्ध जवर्जस्ती काममा लगाउने, वेश्यावृत्तिमा लगाउने, यातना दिने, कुनै काम गर्न वा गराउन बाध्य गराउने, मुक्ति रकम लिने उद्देश्यले अपहरण गर्ने वा शरीर बन्धकमा लिई काम गरे वा गराएको भए के कस्तो सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

- उक्त प्रकारको कसूर गर्ने व्यक्तिलाई सात वर्षदेखि दश वर्षसम्म कैद र सत्तरी हजारदेखि एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवानाको व्यवस्था गरेको छ ।
- त्यस बाहेक अन्य उद्देश्यले गरे वा गराएको भए तीन वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैद र तीस हजारदेखि पचास हजार रुपैयाँ सम्म जरिवाना व्यवस्था गरेको छ ।

- कसैले सङ्गठित रूपमा यस्तो कसूर गरे गराएको रहेछ भने त्यस्तो गराउने व्यक्तिलाई थप दुई वर्ष कैद सजायको व्यवस्था गरेको छ ।
- यस्तो कसूर गर्न दुरुत्साहन दिने वा आदेश दिने व्यक्तिलाई मुख्य कसूर दारलाई भए सरह सजायको व्यवस्था गरेको छ ।

६६ अपहरण वा शरीर बन्धक सम्बन्धी कसूरमा पीडितलाई के कस्तो क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरेको छ ?

- यस प्रकारको कसूर गरे वा गराएको ठहरेमा कसूर गर्ने वा गराउने व्यक्तिबाट पीडित व्यक्तिलाई मनासिब क्षतिपूर्ति भराई दिनु पर्नेछ ।
- पीडित व्यक्ति मरी सकेको भए निजको नजिकको हकदारलाई भराई दिनु पर्नेछ ।

६७ अपहरण वा शरीर बन्धक सम्बन्धी कसूरमा कहिले सम्म उजुरी गर्न पर्छ ।

- अपहरण वा शरीर बन्धकबाट कसैको ज्यान लिएकोमा जहिले सुकै पनि उजुर गर्न सकिने छ ।

- अन्य कुनै कसूर भए गरेको मितिले दुई वर्ष र अपहरण र बन्धक बनाई कसूर भएकोमा सम्बन्धित व्यक्ति त्यस्तो अपहरण वा बन्धकबाट मुक्त भएको मितिले छ महिना भित्र प्रहरीमा उजुर पर्नेछ ।

अग्नीजन्य हिंसा

६८ तेजाव वा अन्य रासायनिक, जैविक वा बिषालु पदार्थ प्रयोग गरी कुरूप पारेमा, अनुहार पारेमा के सजाय हुन्छ ?

- तेजाव वा अन्य रासायनिक, जैविक वा बिषालु पदार्थ प्रयोग गरी अनुहार कुरूप पारेमा पाँच वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद र एकलाख रुपैयाँ देखि पाँचखाल रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।
- शरीरको अन्य अङ्ग कुरूप पारेमा वा शरीरमा पीडा पुऱ्याएमा तीन वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँदेखि तीन लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।

६९ यस प्रकारको कसूरमा पीडितले के कस्तो क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था छ ?

अपराधीबाट जरिवाना बापत प्राप्त पूरै रकम पीडितलाई क्षतिपूर्ति बापत दिने व्यवस्था छ ।

७० यस प्रकारको कसूरमा कहिले सम्म उजुरी गर्न सकिन्छ ?

कसूर भएको मितिले एक वर्ष भित्र उजुरी गर्नु पर्छ ।

७१ यस प्रकारको कसूरमा कहाँ उजुरी गर्नु पर्छ ?

नजिकको प्रहरी कार्यालयमा उजुरी गर्नु पर्छ ।

घरेलु हिंसा सम्बन्धी कसूर

७२ घरेलु हिंसा सम्बन्धी कसूरमा के कस्तो सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

- ३ हजारदेखि २५ हजार रुपैया वा ६ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय
- मत्तियारलाई मुख्य कसूर दारलाई हुने सजायको आधा सजाय ।
- कसूर दोहोराएमा पटकैपिच्छे दोब्बर सजाय ।
- सार्वजनिक जवाफ देहीको पदमा बसेको व्यक्तिले घरेलुहिंसा गरेमा थप १० प्रतिशत सजाय ।

- अदालतको आदेश पालना नगरेमा २ हजार देखि १५ हजार सम्म जरिवाना वा चार महिना कैद वा दुवै सजाय
- घरेलु हिंसाका क्रममा यसमा लेखिएको कसूर बाहेक अन्य कसूर पनि भएको रहेछ भने अरु कानून बमोजिमको थप सजाय हुन्छ ।

७३ घरेलु हिंसा भएको कति समयभित्र उजूरी गर्नुपर्छ ?

घरेलु हिंसा भए गरेको मितिले ९० दिनभित्र ।

७४ घरेलु हिंसा विरुद्ध उजूरी कहाँ गर्ने ?

- प्रहरी कार्यालय,
- राष्ट्रिय महिला आयोग,
- स्थानीय तह,
- पिडितले चाहेमा सिधै अदालतमा उजूरी लाग्ने ।

७५ घरेलु हिंसा भएमा को कसले उजूरी गर्न सक्छ ?

घरेलु हिंसा भएको, वा भैरहेको, वा हुन लागेको थाहा पाउने जो सुकैले लिखित वा मौखिक रूपमा उजूरी गर्न सक्छ ।

७६ घरेलु हिंसामा मुद्दाको प्रकृया कस्तो हुन्छ ?

- उजूरी लिखित रूपमा प्राप्त भए लिने ।

- उजुरी मौखिक रूपमा प्राप्त भए उजूरीकर्ताको व्यहोरा लेखाउनुपर्ने ।
- महिला आयोगमा दर्ता भएकोमा महिला आयोगको प्रचलित कानुन बमोजिम हुने ।
- प्रहरी कार्यालयमा दर्ता भएकोमा प्रहरीले २४ घण्टाभित्र पक्राउ गरि बयान गराउने ।
- स्थानीय तहमा दर्ता भएकोमा प्रहरीको सहयोग लिई २४ घण्टाभित्र पक्राउ गरी बयान गराउने
- पीडितको स्थिति हेरि घाउजाँच जचाउन लगाई प्रतिवेदन प्रहरीमा पठाउने ।
- पीडितले चाहेमा उजूरी परेको ३० दिन भित्र सकेसम्म मेलमिलाप गराईदिने ।
- पीडकलाई तारेखमा राख्नुपर्ने ।
- अदालत वाहेक अन्य निकायले पीडकलाई उपस्थित गराउन नसकेमा म्याद सकिएको १५ दिन भित्र मिशिल प्रमाण समेत अदालतमा पठाईदिनु पर्दछ ।

७७ पीडितको सुरक्षाको सन्दर्भमा के कस्तो कानुनी व्यवस्था रहेको छ ?

अदालत, महिला आयोग वा न्यायिक समितिले पिडित र निजका आश्रित नाबालक समेतको तत्काल संरक्षण गर्नुपर्ने देखिएमा निम्न लिखित काम कुराहरु गर्नको लागि अन्तरिम संरक्षणत्मक आदेश जारी गर्न सक्नेछ ।

- उजुरीको प्रारम्भिक छानविनबाट पीडितलाई तत्काल संरक्षण दिन आवश्यक देखिएमा अदालतले पीडकको नाममा देहाय बमोजिको आदेश दिन सक्छ ।
- बसी आएको घरमा बसोवास गर्न दिन, तर पीडित र पीडकलाई एकै साथ राख्नु अनुपयुक्त भएमा अलग बस्ने
- व्यवस्था गरी त्यसका लागि आवश्यक रकम पीडकबाट भराउने ।
- खान लाउन दिन, कुटपीट नगर्न तथा शिष्ट र सभ्य व्यावहार गर्न
- उपचारका लागि उचित रकम दिलाउने
- गाली बेइज्जती गर्ने, धम्की दिने वा असभ्य व्यावहार गर्ने काम नगर्न वा नगराउन

- पीडितको कार्यलय वा अन्य स्थानमा कुनै प्रकारले दुख दिने वा सताउने कार्य नगर्न
- पीडितको हित र सुरक्षाका निमित्त अन्य आवश्यक र उपयुक्त कुरा गर्न गराउन ।

७८ घरेलु हिंसाका पीडितको लागि क्षतिपूर्ति तथा खर्च सम्बन्धी के कस्तो कानुनी व्यवस्था गरेको छ ?

- पीडकबाट मनासिव माफिकको क्षतिपूर्ति भराईदिनुपर्ने ।
- पीडकले घरेलुहिंसाबाट पीडितको लागि उपचार गराउँदा लागेको सम्पूर्ण खर्च भराईदिनुपर्ने ।

७९ पीडितको लागि सेवा सुविधाको सन्दर्भमा के कस्तो कानुनी व्यवस्था गरेको छ ?

- सम्बन्धित निकायले घरेलु हिंसा पिडित तत्कालको लागि घरमा बस्न सक्ने अवस्था नभएमा र घरबाट निकाला गरेको अवस्थामा पीडितलाई सेवा केन्द्र मा राख्न सकिने कानुनी व्यवस्था गरिएको छ । हाल नेपाल सरकारले १७ वटा जिल्ला हरुमा ४५ दिन सम्मको लागि अल्पकालिन सेवा केन्द्रहरु संचालन गरिएको छ ।

८० घरेलु हिंसा विरुद्ध कहिले सम्म उजुरी गर्न पाइन्छ ?

मुद्दा गर्नु पर्ने कारण उत्पन्न भएको मितिले वा थाहा पाएको मितिले तीन महिनाभित्र नालिस गर्न सक्नेछ ।

वैयक्तिक गोपनीयता विरुद्धको अधिकार

८१ वैयक्तिक गोपनीयता तथा प्रतिष्ठा विरुद्धको कसूर अन्तर्गत प्रमुख रूपमा के कस्तो कसूर हरु पर्दछ ?

- अनुमति विना कुनै व्यक्तिको तस्वीर खिचन वा तस्वीरको स्वरूप बिगान्न नहुने
- कसैले कुनै व्यक्तिको अनुमति विना निजको तस्वीर खिचन वा निजको तस्वीरसँग अरु कसैको तस्वीर राखी अर्को तस्वीर बनाउन हुँदैन । र कसूर गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई दुई वर्षसम्म कैद वा बीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ ।
- कसैले एकको तस्वीरको केही भाग अर्को व्यक्तिको अर्को भागसँग राखी वा अन्य कुनै किसिमले विकृत रूपको तस्वीर बनाउन वा प्रकाशन गर्न हुँदैन ।

- कुनै पनि व्यक्तिलाई निजको निजी जीवनसँग सम्बन्धित जैविक वा आनुवंशिक पहिचान, लैङ्गिक पहिचान, यौनिकता, यौन सम्बन्ध, गर्भाधान वा गर्भपतन, कुमारीत्व, पुरुपत्व, नपुंशकत्व वा शारीरिक रोज जस्ता विषयको गोपनियता कायम भंग हुने काम गर्न हुँदैन ।

८२ व्यक्तिगत गोपनियताको विरुद्ध कसूर गरेमा के सजाय हुन्छ ?

- अर्काको कुरा सुन्ने वा ध्वनी रेकर्ड गर्नेलाई दूर्इवर्षसम्म कैद वा बीसहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ
- गोप्य कुरा प्रकट गर्नेलाई एकवर्षसम्म कैद वा दशहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ । अनुमति विना कुनै व्यक्तिको तस्वीर खिच्ने वा तस्वीरको स्वरुप बिगार्नेलाई एकवर्षसम्म कैद वा दशहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ । बिगार्ने एकवर्षसम्म कैद वा दशहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ ।
- एकको तस्वीरको केही भाग अर्को व्यक्तिको अर्को भागसँग राखी वा अन्य कुनै किसिमले विकृत रुपको तस्वीर बनाउने वा

प्रकाशन गर्नेलाई दुइवर्षसम्म कैद वा बीसहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै साजय हुन्छ ।

- अनुमति विना एको तस्वीर अरुलाई दिने वा बिक्री गर्नेलाई तीनवर्षसम्म कैद वा तीसहजार रुपैयाँसम्म जरिवान वा दुवै सजाय हुन्छ ।
- चिठी खोल्ने वा टेलिफोनमा गरेको कुरा सुन्नेलाई दुईवर्षसम्म कैद वा बीसहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ ।
- विद्युतीय माध्यमद्वारा गोपनीयता भंग गर्नेलाई दुईवर्षसम्म कैद वा बीसहजार रुपैयाँसम्म जरिवान वा दुवै साजय हुन्छ ।
- छलकपटपूर्ण टेलिफोन वा सन्देश प्रवाह गर्नेलाई छलकपटपूर्ण टेलिफोन वा सन्देश प्रवाह गर्नेलाई दुईवर्षसम्म कैद वा बीसहजार रुपैयाँसम्म जरिवान वा दुवै साजय हुन्छ ।
- हैरान पार्ने वदनियतले चिठीपत्र लेखेलाई एकवर्षसम्म कैद वा दशहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ ।
- अरुको शरीर खानतलासी गर्नेलाई एकवर्षसम्म कैद वा दशहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ ।

- अरुको आवासमा अनाधिकृत प्रवेश गर्नेलाई तीनवर्षसम्म कैद वा तीसहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ ।
- सजाय बाहेक यस प्रकारको कसूर गरी कसैले कुनै लाभ प्राप्त गरेको वा कसैलाई कुनै किसिमको हानि, नोक्सानी, हैरानी वा क्षति पुर्याएकोरहेछ भने कसूरबाट त्यस्तो लाभ, हानि, नोक्सानी, हैरानी वा क्षतिको क्षतिपूर्ति समेत भराइदिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

८३ वैयक्तिक गोपनीयता तथा प्रतिष्ठा विरुद्धको कसूर विरुद्ध कति समय भित्र उजुरी गर्नु पर्ने छ ?

यस्तो घटना घटेमा मर्का पर्ने व्यक्तिले कसूर गरेको मितिले तीनमहिना दिनुपर्नेछ ।

८४ वैयक्तिक गोपनीयता तथा प्रतिष्ठा विरुद्धको कसूरमा कहाँ उजुरी गर्न सक्छ ?

- प्रहरी कार्यलयमा उजुरी गर्न सक्ने च
- पीडितले चाहेमासम्बन्धित जिल्लाको जिल्ला अदालतमा सिधै उजुरी गर्न सक्नेछ ।
- एक वर्ष सम्म कैद सजाय हुने कसूर मा स्थानिय तहमा पनि उजुरी गर्न सकिन्छ ।

सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार

- गर्भवति सेवा प्राप्त गर्ने अधिकार,

लैङ्गिक हिंसा र दुर्व्यवहार : छैन हामीलाई स्वीकार

- प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी सेवा परामर्श तथा सूचना प्राप्त गर्ने अधिकार,
- परिवार नियोजन सेवा प्राप्त गर्ने अधिकार,
- गर्भनिरोधका साधनको सम्बन्धमा जानकारी पाउने र सोको प्रयोग गर्ने अधिकार,
- सुरक्षित गर्भपतन सेवा प्राप्त गर्न पाउने अधिकार,
- प्रजनन स्वास्थ्य रुग्णता सेवा प्राप्त गर्ने अधिकार,
- गर्भवती तथा सुत्केरी र प्रजनन स्वास्थ्य रुग्णताको अवस्थामा पोषणयुक्त, सन्तुलित आहार तथा शारीरिक आराम पाउने अधिकार,
- प्रत्येक महिलालाई प्रसूतिकर्मीबाट आवश्यक परामर्श, गर्भवती तथा प्रसूती सेवा, सुत्केरी पश्चातको गर्भ निरोधको सेवा पाउने अधिकार,
- प्रत्येक महिलालाई आकस्मिक प्रसूति सेवा, आधारभूत आकस्मिक प्रसूति सेवा, बृहत आकस्मिक सेवा, नवजात शिशुको लागि अत्यावश्यकिय सेवा र नवजात शिशुको आकस्मिक सेवा पाउने अधिकार,
- प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो जीवनचक्रको विभिन्न अवस्थामा आवश्यक पर्ने प्रजनन स्वास्थ्य सेवा सर्वसुलभ, स्वीकार्य र सुरक्षित रूपमा पाउने अधिकार,
- प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रजनन स्वास्थ्य सेवा छनौट गर्ने अधिकार ।

८४ सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार विरुद्ध कसूर गरेमा के कस्तो सजायको व्यवस्था गरेको छ ?

- गर्भवती सेवा लिनबाट वञ्चित गरेमा, प्रसूति सेवा प्रदान गर्ने कुनै स्वास्थ्य संस्थाले प्रसूति सेवा प्रदान गर्न इन्कार गरेमा, आफ्नो स्वास्थ्य संस्थामा उपचार गर्न सम्भव हुँदाहुँदै वा जानाजान अर्को स्वास्थ्य संस्थामा प्रेषण गरे वा गराएमा, स्वास्थ्य संस्थाले जन्म प्रमाणपत्र नदिएमा र प्रजनन स्वास्थ्य अधिकारमाथि कुनै किसिमको भेदभाव गरेमा सो कस”र गर्ने वा गराउनेलाई ६ महिना सम्म कैद वा पचास हजार रुपैयासम्म जरिवाना वा दुवै सजाय
- बलपूर्वक परिवार नियोजन गराएमा र बलपूर्वक गर्भनिरोधको साधन प्रयोग गराएमा ६ महिनासम्म कैद र पचासहजार रुपैया सम्म जरिवाना
- गोपनियता भंग गर्ने वा गराउनेलाई पचास हजार रुपैया सम्म जरिवाना
- विस्थापित गरे वा गराएमा एकवर्ष सम्म कैद र एकलाख रुपैया सम्म जरिवाना वा दुवै सजाय

८५ सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार विरुद्धको कसूरमा कहिले उजूरी गर्न सक्छ ?

कसूर भएको कुरा थाहा पाएको मितिले ६ महिना भित्र उजूरी गर्नु पर्छ ।

बालबालिकाको अधिकार सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था

८६ बालबालिको अधिकार भन्नाको के कस्तो अधिकारहरु पर्दछ ?

- बाँच्न पाउने अधिकार
- नाम, राष्ट्रियता र पहिचानको अधिकार
- भेदभाव विरुद्धको अधिकार
- बाबु आमासँग बस्ने र भेटघाट गर्ने अधिकार
- संरक्षणको अधिकार
- सहभागिताको अधिकार
- अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र सूचनाको अधिकार
- संस्था खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकार
- गोपनीयताको अधिकार
- अपाङ्गता भएका बालबालिको विशेष अधिकार
- पोषण तथा स्वास्थ्यको अधिकार
- खेलकुद, मनोरञ्जन तथा साँस्कृतिक अधिकार
- शिक्षाको अधिकार

लैङ्गिक हिंसा नियन्त्रणको विषयमा स्थानिय सरकार संचालन ऐनले गरेका कानुनी व्यवस्था

८७ स्थानीय तहको न्यायिक समितिले लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी के कस्तो निर्णय गर्न सक्छ ?

- नाबालक छोराछोरी वा पति-पत्नीलाई इज्जत आमदअनुसार खान-लाउन वा शिक्षादिक्षा नदिएको विषय,
- ज्येष्ठ नागरिकको पालनपोषण तथा हेरचाह नगरेको विषय,
- कुनै सार्वजनिक स्थलको उपयोग गर्न नदिएको वा बाधा पुर्याएको विषय ।

८८ स्थानिय तहको न्यायिक समितिले लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी के कस्तो विषयमा मेलमिलाप गराउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ ?

- पतिपत्नीबीचको सम्बन्ध विच्छेद,
- एक वर्ष भन्दा कम कैद सजाय हुने कुटपिट भएको मुद्दाहरु

- गाली-बेइज्जती तथा एक वर्ष सम्म कैद सजाय हुने अन्य मुद्दाहरु

८९ न्यायिक समितिले विवाद निरुपण गर्दा के कस्तो विषयमा अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश जारी गर्न सकिन्छ ?

- पति-पत्नीबीचको वा ज्येष्ठ नागरिकको संरक्षण सम्बन्धी विवादमा पीडित, निजको नाबालक सन्तान वा निजसँग आश्रित अन्य कुनै व्यक्तिको हितका लागि सम्बन्धित पक्षलाई अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश समेत दिन सक्छ ।
- यस्तो आदेश अन्तर्गत पीडितलाई निज बसि आएको घरमा बसोबास गर्न दिन, खान- लाउन दिन, कुटपिट नगर्न तथा शिष्ट र सभ्य व्यवहार गर्न, शारीरिक वा मानसिक चोट पुगेको भएमा उपचार गराउन, आवश्यक भए अलग बसोबासको प्रबन्ध गर्न र त्यसरी अलग बस्दा निजको भरणपोषण व्यवस्था गर्न, गालीगलौज गर्ने, धम्की दिने वा असभ्य व्यवहार गर्ने कार्य नगर्न/नगराउन, पीडितको हित र सुरक्षाका लागि आवश्यक र उपयुक्त कुरा गर्न वा गराउने सक्ने व्यवस्था छ।
- पति-पत्नीबीचको विवादमा पीडित तथा निजको नाबालक सन्तानको तत्काल संरक्षण, उनीहरूको सुरक्षा र अधिकार

प्रत्याभूतिको अधिकार न्यायिक समितिलाई प्रदान गरिएको छ ।

- १ वर्ष सम्म कैद सजाय हुने मुद्दाहरू अन्तर्गत घरेलु हिंसा, यौनजन्य हिंसा, छुवाछुत लगायतका मुद्दाहरू पनि यसै न्यायिक समिती अन्तर्गत पर्दछन् ।

९० नेपाल सरकार वादि हुने महिला तथा बालबालिका विरुद्धका हिंसाहरूमा के कस्ता हिंसा पर्दछ ?

सामान्यतया लैङ्गिक हिंसाका मुद्दाहरू फौजदारी प्रकृतिका दुनियावादी मुद्दाहरू हुन्छन् । फौजदारी मुद्दा दुई प्रकारका हुन्छन् दुनियावादी र व्यक्तिवादी । दुनियावादी मुद्दा प्रहरीले अनुसन्धान गर्ने भएकोले नेपाल प्रहरीमा नै दर्ता हुन्छ । व्यक्तिवादी एक वर्ष सम्म कैद सजाय हुने कसुर विरुद्धको उजूरी स्थानिय तहमा पनि गर्न सकिन्छ र व्यक्तिवादी मुद्दाहरू सिधै अदालतमा दर्ता गर्न पनि सकिन्छ । सरकारवादी मुद्दामा सरकारी वकिलबाट पीडितको पक्षबाट अदालतमा उपस्थित हुने र वहस पैरवी गर्ने गरिन्छ ।

९१ कस्तो प्रकारका लैङ्गिक हिंसा नेपाल बाहिर घटे पनि नेपाल भित्रै गरे सरह कारवाहि हुन्छ ?

- अपहरण, शरीर बन्धक वा गैरकानूनी थुनामा राखेको कसूर,
- जवर्जस्ती करणी वा हाडनाता करणी सम्बन्धी कसूर र
- विवाह सम्बन्धी कसूर

९२ लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित कस्तो प्रकारका मुद्दाहरु
अदालतमा वन्द इजलासबाट हेर्न गरिन्छ ?

- घरेलु हिंसा कसुर सँग सम्बन्धित मुद्दा
- नाता कायम सँग सम्बन्धित मुद्दा
- सम्बन्ध विच्छेद सँग सम्बन्धित मुद्दा
- बालबालिका सँग सम्बन्धित मुद्दा
- गोपनियताको अधिकार सँग सम्बन्धित मुद्दा
- बोक्सीको आरोपसँग सम्बन्धित मुद्दा
- गर्भ संरक्षण सँग सम्बन्धित मुद्दा
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सँग सम्बन्धित मुद्दा
- यौनजन्य हिंसासँग सम्बन्धित मुद्दा
- भेदभावसँग सम्बन्धित मुद्दा आदि

भाग तीन:

हिंसा पीडित तथा प्रभावित व्यक्तिको लागि आवश्यक पर्ने सेवा र सहयोग संरक्षण

१. हिंसा पीडित वा प्रभावित व्यक्तिलाई के के सेवा र सहयोगको आवश्यकता पर्दछ ?

हिंसा पीडित तथा प्रभावित व्यक्तिलाई कुनै एक सेवा वा सहयोग पर्याप्त हुदैन । एकभन्दा बढी तथा बहु सेवा र सहयोगको आवश्यक पर्न सक्छ जस्तै समस्यामा रहेको बेला तत्काल उद्धार तथा संरक्षण, घाउचोट लागेको वा बिरामी भएको भए स्वास्थ्य उपचार, मनोसामाजिक समस्या समाधान गर्नका लागि मनोविमर्श सेवा, यदि घरमा बस्नको लागि असुरक्षित महसुस भएको अवस्थामा अस्थायी सुरक्षित आवास, न्याय प्राप्त गर्नका लागि कानुनी सहायता, न्यायमा

पहुँच पुऱ्याउँनका लागि उजुरी तथा अनुसन्धान, जीविकोपार्जनका लागि तालिम तथा बिउपूँजी, परिवार र समाजमा पुर्नस्थापनाका लागि पारिवारिक परामर्श आदि सेवा तथा सहयोगको आवश्यकता पर्दछ । हिंसा पीडित र प्रभावित व्यक्तिलाई सेवा तथा सहयोग गर्ने व्यक्ति, कार्यालयले लैङ्गिक संवेदनशीलता अपनाउनु पर्छ ।

२. लैङ्गिक संवेदनशीलता भनेको के हो ?

महिला, पुरुष वा अन्य लिङ्ग पहिचान भएका व्यक्तिहरूबीचको शक्तिको असमानता, ति समुहको स्वास्थ्य सेवा र स्रोतसाधनमा पहुँचको अवस्था, शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, सामाजिक सास्कृतिक अवस्था, कानून र आर्थिक प्रणालीले उनीहरूलाई कस्तो व्यवहार गरेको छ र वर्तमान प्रणालीमा महिलाका विशेष अवस्था र आवश्यकताको वारेमा जानकार रहने अवस्था नै लैङ्गिक संवेदनशीलता हो¹⁶ । सरल भाषामा लैङ्गिक संवेदनशीलता भनेको पीडितको वास्तविक अवस्था बुझेर उसको आवश्यकता पूरा गर्न वा पीडितकै आँखाले घटनाको विश्लेषण गरी न्यायमा पहुँच पुऱ्याउन सहयोग गर्नु लैङ्गिक संवेदनशीलता हो । जसको आँखाले हेऱ्यो उसैको समस्या देखिन्छ र उसैको आवश्यकता भेटिन्छ तर जहिले पनि पीडितको अवस्थालाई पीडितकै आँखाले हेर्नुपर्छ, पीडितको ठाउँमा आफुलाई राखेर महसुस गर्नुपर्छ किनकी पीडकको आँखाले हेर्दा पीडितले न्याय पाउन सक्दैन । पीडित व्यक्तिको अवस्था र आवश्यकतासँग जानकार नभई लैङ्गिकमैत्री सेवा दिन पनि सकिदैन ।

---

¹⁶ Clinical Protocol About Gender Based Violence , Ministry of Health, Nepal Government, 2072

त्यसैले पीडित वा प्रभावित व्यक्तिको अवस्था र आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सक्ने अवस्था नै लैङ्गिक सम्बेदनशीलता हो ।

३. लैङ्गिकमैत्री सेवा भनेको के हो ? कस्तो सेवालार्ई लैङ्गिकमैत्री सेवा भनिन्छ ?

हिंसा पीडित व्यक्ति तथा प्रभावित व्यक्तिको वास्तविक अवस्था वारे सुसूचित भै उपयुक्त व्यवहार गर्ने र पीडित व्यक्तिको आँखाबाट घटनाको विश्लेषण गरी दिइने सेवालार्ई लैङ्गिकमैत्री सेवा भनिन्छ । लैङ्गिकमैत्री सेवा हुनको लागि लैङ्गिक सम्बेदनशीलता तथा समानता, सुरक्षाको सुनिश्चितता, सशक्तीकरण, गोपनीयता, सूचनाको अधिकार र बालमैत्री व्यावहारको सुनिश्चित गरिएको हुनुपर्छ ।

लैङ्गिक सम्बेदनशील सेवालार्ई विद्यमान सामाजिक असमानता, लैङ्गिक अपेक्षा र हिंसा तथा दुर्व्यवहारले प्रभाव पार्दछ । त्यसैले सेवामा नकरात्मक असर पार्ने तत्वहरूको बारेमा जानकारी लिई त्यस्तो गलित नहोस भन्नाको लागि सतर्कता अपनाउनु पर्दछ ।

४. लैङ्गिक मैत्री सेवाका निर्देशक सिद्धान्त के के हुन्?

१. गोपनीयताको कदर र व्यवस्था
२. सूचनाको अधिकार (पीडितको घटनाको बारेमा को बो के के हुदैछ, कसरी अगाडि बढ्दा उपयुक्त परिणाम आउन सक्छ, कानुनी व्यवस्था को बो के के छ, कहाँकहाँबाट को बो के के सेवा पाउन सकिन्छ आदि जानकारी दिनु)
३. सुरक्षाको सुनिश्चितता हुनु
४. पीडित वा प्रभावित व्यक्तिलार्ई सशक्तीकरण गर्नु

५. लैङ्गिकसम्बन्धनशीलता तथा समानताको सुनिश्चित हुनु
६. बालमैत्री व्यावहार हुनु
७. अन्य सेवाप्रदायककोमा घटनासिफारिस वा प्रेषण गर्दा पीडितको तर्फबाट सूचित सहमति (Informed Consent)लिनु ।

५. लैङ्गिक सम्बन्धनशील व्यवहारका लागि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू के के हुन् ?

- महिला विरुद्धको हिंसालाई बढाउने खालका असमान शक्तिसम्बन्ध र मूल्यमान्यताबाट प्रभावित नभई लैङ्गिक सम्बन्धनशीलता अपनाउने ।
- परम्परागत सामाजिक मूल्यमान्यताका कारण महिलालाई परेको नकरात्मक असरलाई विशेष ध्यान दिएर सेवा प्रवाह गर्ने ।
- हिंसा पीडित तथा प्रभावित व्यक्तिलाई आफू नागरिक भएको स्मरण गराई नागरिक हुनुको महत्व महसुस गर्ने वातावरण बनाउने ।
- हिंसा पीडित तथा प्रभावित व्यक्तिलाई सुरक्षित छु भन्ने महसुस गराउने ।
- महिलाको आत्मसम्मानको कदर गर्ने, विचारको सम्मान गर्ने र नकरात्मक असर पर्ने व्यवहार र आचरण नगर्ने जस्तै तिमी महिला हो, महिला कै ठाउँमा बस्नु पर्दथ्यो, अलिअलि

सहनु पर्छ, मिलेर बस आदिआदि भनेर मन दुखाउने काम नगर्ने ।

- गोपनीयताको ख्याल गर्ने, गोप्य राख्नचाहेका कुरा सबै गोप्य नै राख्ने ।
- महिलाको कुरा र भावना सुन्ने र उनको भनाईलाई गम्भिररूपमा लिने ।
- महिलालाई दोष नलगाउने वा अनुमानका आधारमा निश्कर्षमा नपुग्ने वा कुनै दवाव नदिने ।
- महिलाका भनाईलाई तोडमोड नगर्ने, आफ्नो धारणा नलादने र उनकै आँखाबाट हेर्ने (समानुभूती) ।
- महिलालाई आफ्नो निर्णय आफै गर्नसक्ने बनाउन उचित सूचना तथा जानकारी दिने ।
- सम्प्रेषण गर्नुपर्ने घटना हो भने महिलाको अवस्था हेरी वा विचार गरी एकलै नपठाउने, छोड्न जाने वा लिन बोलाउने आदि वारे समन्वय गर्ने ।
- हिंसा पीडित वा प्रभावित व्यक्तिको कुरा सुनी तुरुन्त सेवा दिनुपर्छ । पर्ख, साभ, भोली, पर्सी भनेर पर्खाउनु हुदैन ।
- सेवाग्राही विशेषगरी महिला र बालबालिकालाई सेवा दिदा अनुशासनमा रही इमान्दारीता र तत्परताका साथ सेवा दिने।
- शिष्ट भाषाको प्रयोग र मर्यादित व्यावहार गर्ने ।

- बिनाभेदभाव सबै लिंगी र उमेर समूहलाई सेवा दिने तर महिला र बालिकाको लागि विशेष ध्यान दिनुपर्छ ।
- समानताको व्यवहार अवलम्बन गर्ने (जाती, वर्ग, क्षेत्र, अवस्थाका आधारमा भेदभाव गर्नुहुदैन) ।
- प्रभावकारी सञ्चार र सेवाको गुणस्तरको सुनिश्चित गर्ने ।
- सेवाप्रदायकको जवाफदेहिता वहन गर्ने ।
- सेवाग्राहीको गुनासो भएमा त्यसको समूचित व्यवस्थापन गर्ने
- अनुगमन गर्ने ।

६. बालबालिकालाई सेवा दिदा के के कुरामा ध्यान दिनुपर्छ ?

बालबालिकालाई सेवा दिनका लागि स्थानीय संरचना, संस्था वा व्यक्तिले निम्न १० कुरामा ध्यान दिनुपर्छ ।

- सहमति लिने (बाबुआमा वा अभिभावकको सहमति लिने)
- गोपनीयताको हेक्का राख्ने ।
- बालबालिकाको अधिकतम हितमा काम गर्ने ।
- बालबालिकालाई कुनै पनि अवस्थामा हानी नहुने र दवाव महसुस नहुने कुरामात्र गर्ने ।
- बालमैत्री वातावरणमा कुरा गर्ने खास गरी खेल, चित्र, पेन्टीङ आदि विधि प्रयोग गर्ने ।

- सुरक्षाको अनुभूति दिलाउने ।
- यौनदुर्व्यवहार, प्रयोग र दवावको गुन्ज्यास नराख्ने ।
- मनोसामाजिक विमर्श गर्ने ।
- प्रेषण गर्नुपरेमा, प्रेषण किन, कहाँ, के का लागि आदि विषयमा जानकारी गराउने ।
- बालबालिकाले मन पराएको व्यक्तिसँग सँगै राख्ने आदि ।

७. लैङ्गिक हिंसा रोकथाम र बालबालिकाको संरक्षणका लागि काम गर्दै आएका स्थानीय संरचनाहरू के के हुन् ?

- वडा समिति
- न्यायिक समिति
- मेलमिलाप केन्द्र
- महिला सहकारी संस्था तथा निगरानी समूह
- बालसंरक्षण समिति,
- मानव बेचबिखन विरुद्धको समिति
- लैङ्गिक समानता तथा हिंसाविरुद्धको सल्लाहाकार समिति
- स्थानीय प्रहरी
- स्वास्थ्य संस्था
- वकिल, कानुनी सहायता समिति
- बालकल्याण गृह
- पुर्नस्थापना केन्द्र

- सेवाकेन्द्र
- जिल्ला अदालत,
- बाल सुधार गृह
- जिल्ला प्रहरी कार्यालय, महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्र
- जिल्ला सेवा केन्द्र
- एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्र,
- सामूदायिक सेवा केन्द्र वा आश्रय स्थल,
- सुरक्षा आवास र मनोविमर्श केन्द्र,

द. लैङ्गिक हिंसा निवारण र बालबालिकाको संरक्षणका लागि सेवाप्रदायकको भूमिका के के हुन्?

लैङ्गिक हिंसा निवारण र बालसंरक्षणमा काम गर्ने संस्था, व्यक्ति, समुह, समिति तथा औपचारिक अनौपचारिक संरचनाहरूले निम्न कार्य गर्न सक्दछन् ।

- हिंसामा परेका, समस्यामा रहेका, वा जोखिममा रहेका व्यक्तिलाई तत्काल उद्धार तथा संरक्षणका काम
- स्वास्थ्य उपचारका लागि समन्वय, सहयोग
- सशक्तीकरणका लागि मनोसामाजिक विमर्श
- सुरक्षाका लागि अस्थायी आश्रयस्थल
- न्यायको लागि कानुनी सहायता
- न्यायमा पहुँचका लागि उजुरी तथा अनुसन्धान
- आत्मनिर्भरता र आर्थिक सशक्तीकरणको लागि जीविकोपार्जन

- परिवार तथा समूदायमा पुर्नस्थापना

हिंसा पीडित तथा प्रभावित व्यक्तिलाई एक वा एकभन्दा बढी सहायता आवश्यक पर्न सक्छ । यस्तो अवस्थामा एकै ठाउँ बाट सबै सेवा उपलब्ध हुन सक्दैनन् । त्यसैले सबै प्रकारका सेवा प्रदायकसँग राम्रो समन्वय तथा सञ्जालीकरण गरी सम्प्रेषण प्रणालीको विकास गर्नुपर्छ ।

९. लैङ्गिक हिंसा निवारण र बालबालिकाको संरक्षणका लागि को को जिम्मेवार छन्?

जिम्मेवार तत्वहरू	भूमिका
व्यक्ति	हिंसा नगर्ने, हिंसा नसहने र सबै प्रकारका हिंसा विरुद्ध बोल्ने, परिवर्तनको सम्वाहक, उत्प्रेरक र नमुना बन्नु हरेक व्यक्तिको जिम्मेवारी हो ।
परिवार	लैङ्गिक हिंसा र घरेलु हिंसा रहित वातावरण बनाउनु, छोराछोरी र महिला पुरुषबीच समान शक्तिसम्बन्ध स्थापित गर्नु र लैङ्गिकतामा आधारित सबै प्रकारका हिंसाको गुन्ज्यासै हुन नदिनु परिवारको मुख्य व्यक्ति र अन्य सदस्यको जिम्मेवारी हो ।
समुदाय	परम्परागत सामाजिक मूल्यमान्यतामा सकारात्मक परिवर्तन ल्याई लैङ्गिक समानतामूलक समाज निर्माणमा योगदान दिनु, हिंसा विरुद्ध बोल्ने र बोल्न हौसला दिनु, महिलाको अखण्ड अधिकारको स्थापना गराउनु समुदायको जिम्मेवारी हो ।

नागरिक समाज	नागरीक समाज आफ्नो समाजको लागि प्रबुद्ध, जानिफकार समूह हो जसको कुरा समाजका अन्य व्यक्ति र राष्ट्रले समेत सुन्दछ त्यसैले नागरिक समाजले लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध बोल्ने, लेख्ने, र हिंसा विरुद्ध अभियान्ताको रूपमा आफुहरूलाई प्रस्तुत गर्नुपर्छ, घटना दर्ता गर्न, न्यायमा पहुँच पुऱ्याउन र लैङ्गिक न्यायमूलक तथा समानतामूलक समाजको स्थापना गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ ।
लैङ्गिक हिंसा निगरानी समुह	लैङ्गिक हिंसा निगरानी समूहले आफ्नो क्षेत्रभित्र हिंसा विरुद्ध हिंसा पीडितलाई सशक्तीकरण गर्ने, हिंसाको घटना दर्ता गर्ने, संस्थासँग समन्वय गरी लैङ्गिक न्यायिक समिति, प्रहरी, वकिलको सहयोग लिइ न्यायमा पहुँच पुऱ्याउन सहयोग गर्नु पर्दछ ।
बालक्लब	बालक्लबले आफ्नो क्षेत्रभित्र बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसाको बारेमा वा जोखिममा रहेका बालबालिकाको तथ्यांक संकलन गर्ने, घटनाको बारेमा बालसंरक्षण समितिलाई जानकारी गराउने, नजिकको प्रहरी कार्यालयमा गै उजुरी गर्ने र बालबालिकालाई सहयोग गर्नुपर्छ ।
बालसंरक्षण समिति	हिंसा र हिंसाको जोखिममा रहेका बालबालिकाका र महिलाको तथ्यांक संकलन गर्ने, उद्धार, राहत, संरक्षणका काम गर्ने, संरक्षण तथा राहतकोष स्थापना गर्ने, हिंसा पीडित र प्रभावितलाई सहयोग गर्ने, बालसंरक्षण र हिंसा विरुद्ध अभियान तथा जनचेतनामूलक कार्यक्रम गर्ने आदि बालसंरक्षण समितिको काम हो ।
युवा समूह, युवा	आफ्नो कार्य क्षेत्रभित्रका महिला र

<p>क्लब र संघ संस्था</p>	<p>बालबालिकाको लागि काम गर्ने, हिंसा र जोखिममा रहेकालाई उद्धार गर्ने, संरक्षणका लागि सहयोग गर्ने र जनचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।</p>
<p>विद्यालय</p>	<p>विद्यालयले गैसस र आफ्नो पालिकासँग मिलेर विद्यार्थीको लागि हिंसा विरुद्धका चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, स्कुलमा महिलामैत्री वातावरण, दलित र मधेसीमैत्री वातावरण तयार गर्ने र सकारात्मक अनुशासनको अभ्यास गर्ने ।</p>
<p>विद्यालय व्यवस्थापन समिति</p>	<p>विद्यालय व्यवस्थापन समितिले विद्यालयमा बालिकाहरूको लागि अलग्गै शौचालय निर्माण गर्ने, स्कुललाई बालबालिकामैत्री बनाउने, अनुशासनका नाममा बालबालिकामाथि शारीरिक मानसिक दण्डसजाय दिन नपाउने नियम बनाउने र नियमित अनुगमन गरिरहने ।</p>
<p>नेपाल सरकारका बिभिन्न निकाय, तह र बिभाग</p>	<p>सरकाले हिंसालाई नियन्त्रण गर्नका लागि र बालबालिकालाई संरक्षण गर्नका लागि बनाइएका नीति, कार्यक्रम, कानुनको सहि तरिकाले कार्यान्वयन गर्ने, आफ्नो कार्यालयमा लैङ्गिकमैत्री र बालमैत्री वातावरण तयार गर्नुपर्छ ।</p>
<p>राजनीतिक दल भातृसंगठन</p>	<p>नीति बनाउने र प्रभावकारी तरिकाले कार्यान्वयन गराउने बलियो शक्ति भनेकै राजीतिक शक्ति हो । त्यसैले आफ्नो दलमा लैङ्गिकमैत्री नीति, नियम, विधान बनाउने, महिलाको नेतृत्व विकासमा सहयोग गर्ने, कानुनको कार्यान्वयनमा प्रहरीलाई सहयोग गर्ने, यदि आफ्नै पार्टीका कार्यकर्ता अपराधि रहेछन</p>

	भने त्यस्ता अपराधिलाई सजाय दिलाउन सहयोग गर्ने ।
धार्मिक संघसंस्था	आफ्नो धार्मिक संस्था आध्यात्मिक प्रवचनका समयमा लैङ्गिक समानताका लागि प्रवचन दिने।
धर्मगुरु, धामी भक्ती	धर्मगुरुहरूले विरामी हुँदा अस्पतालमा लैजानु भन्ने र आफूले लैङ्गिक भेदभाव नगर्ने आदि ।

१०. लैङ्गिकहिंसा सम्बोधनका लागि बनाइने कार्यक्रमका सिद्धान्तहरू के के हुन् ?

सकारात्मक सामाजिक मूल्यमान्यतामा आधारित भई लैङ्गिक हिंसा सम्बोधनका लागि कार्यक्रम बनाउदा निम्न ८ सिद्धान्तमा आधारित भई बनाउन सकेयौं भने लैङ्गिक हिंसालाई उचित तरिकाले सम्बोधन गर्न सकिन्छ ।

- लैङ्गिकभूमिकासमाज अनुसार फरकफरक हुन्छन् । ती फरकफरक भूमिकालाई परिवर्तन गर्ने तरिका वा विधि पनि फरकफरक हुनसक्छन् ।
- महिला र बालिकाको अखण्ड अधिकारको प्रत्याभूती गर्न तथा महिला र बालिकाको सर्वोत्तमहितमा अधिकारमूखी धारणाबाट योजना बनाउनु पर्छ ।
- समावेशीको सिद्धान्त लागू भएको हुनुपर्छ । सबै जात, वर्ग, धर्म, लिंग र अवस्थाका व्यक्तिहरूको समावेशीता र समानताको सुनिश्चिता गरिएको हुनुपर्छ ।
- स्थानीय परिस्थिती, सन्दर्भ र अनुभवका आधारमा योजना बनाउनु पर्छ ।
- हानी नहुने काम (Do No Harm)

- गोपनीयताको सिद्धान्त (Confidentiality)
- सुसूचित अनुमतिको सिद्धान्त (Informed Consent)
- सुसूचित स्वनिर्णयको सिद्धान्त (Informed Decision)

११. समुदायमा आधारित लैङ्गिक हिंसा तथा बालबालिकाको संरक्षणका काममा प्रभावपार्ने तत्वहरू ¹⁷ के के हुन् ?

- सामूदायिक अपनत्व
- स्थानीय स्रोतसाधनको अधिकतम प्रयोग
- औपचारिक अनौपचारिक नेतृत्वको सहयोग
- लैङ्गिकहिंसा निगरानी समूह तथा न्यायिक समितिमा बालसहभागिता
- समावेसिता, विविधता र शक्तिको उचित व्यवस्थापन
- तालिम प्राप्त मानव स्रोत र अन्य आवश्यक सामग्री
- औपचारिक सेवा प्रदायकसँग जोड्ने विधि वा तरिका, समन्वय र सम्प्रेषण

१२.हाम्रो समुदायमा विद्यमान लैङ्गिक सवालहरू के के हुन् ?

घरेलु हिंसा, लैङ्गिक हिंसा जस्तै यौन दुर्व्यवहार, जबरजस्ती करणी, परिवारका सदस्यबाट बालबालिकामाथि हुने यौन दुर्व्यवहार, बलपूर्ण गर्भधारण, जीवन पर्यन्त हिंसा, गर्भवती र प्रसुती अवस्थामा हुने हिंसा र भेदभाव, शारीरिक, यौनजन्य र मानसिक यौनजन्य दासता, महिला विरुद्ध परम्परागतरूपमा हुने हत्या, आगजनी, एसिड

---

¹⁷ What are we learning about protecting children in the community, USAID, UNICEF, Safe the Childre 2009

खन्याउने लगायतका कार्य, सशस्त्र द्वन्दमा जबरजस्ती करणी, हत्या, महिला र बालबालिकाको बेचबिखन र ओसारपसार, बलपूर्वकको विवाह, उमेर नपुग्दै हुने विवाह, यौनजन्य दुर्व्यवहार र कार्यस्थलमा धम्की आदि लैङ्गिक सवाल हुन् ।

१३. बालसंरक्षण सम्बन्धी सवालहरू के के हुन् ?

बालसंरक्षण सम्बन्धी सवाल निम्नानुसार छन् :

- प्रारम्भिक बाल विकास
- सुनौला हजारदिन
- उमेर नपुग्दै हुने विवाह
- यौन दुर्व्यवहार
- घरेलु हिंसा
- बाल गृहका बालबालिका
- सडक बालबालिका
- बालश्रम (घरेलु श्रम, यातायात, सडक, उद्योग, होटेल, बार र रेस्टुरेन्ट)
- आधारभूत शिक्षाको पहुँचबाट बाहिर आदि ।

१४. पीडित व्यक्तिको संरक्षण भनेको के हो र कसरी संरक्षण गर्न सकिन्छ ?

पीडित तथा प्रभावित व्यक्तिको न्यायमा पहुँच पुगेको छ भन्नेकुरालाई सुनिश्चित गर्नु, क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापनाको व्यवस्था, न्याय प्रणालीभित्र सम्मानपूर्ण व्यवहार, अभियुक्तबाट हुने धाकधम्की,

प्रतिशोध र हानिबाट संरक्षण पाउनु, अपराधबाट भएको पीडा र तनाव घटाउने सहयोग लिनु, पुन पीडित हुनबाट बच्नु, आफ्नै समाजमा सम्मानित जीवन जिउन पाउनु पीडितका आवश्यकताका विषय हुन् । यिनै आवश्यकतालाई पूरा गर्नु पीडितको संरक्षण गर्नु हो । मुलभूतरूपमा पीडित र साक्षीको संरक्षणका उद्देश्यलाई यस प्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

१५. पीडित संरक्षणका विषयहरू के के हुन् ?

पीडितको संरक्षण अन्तर्गत उद्धारदेखि पारिवारिक पुनर्मिलन, पुर्नएकीकरण तथा सामाजिक पुनर्स्थापनाको अवस्थासम्मका चरण पर्दछन् । तसर्थ सरोकारवालाले पीडितको उद्धारदेखि नै पीडितबाट हुनसक्ने जोखिमबाट संरक्षण गर्नुपर्ने तथा विभिन्न चरणमा हेरचाह गर्नुपर्ने हुन्छ । पीडित संरक्षणका विषय निम्नानुसार छन् ।

- उद्धार
- सुरक्षा
- स्वास्थ्य उपचार
- कानूनी र मनोसामाजिक विमर्श
- पुनर्स्थापना
- पुर्नएकीकरण
- पुनर्मिलन
- न्यायिक कारबाहीको चरणमा संरक्षण
- आवास, भोजन, लत्ताकपडा, पारिवारिक पहिचान
- अनुसन्धान तथा अभियोजनका क्रममा संरक्षण अनुसन्धान तथा अभियोजनको सूचना र जानकारी
- न्यायिक प्रक्रियामा सहभागिता र कारबाहीको जानकारी आदि ।

१६. लैङ्गिक हिंसा अन्त्य गर्न तथा लैङ्गिकमैत्री सेवाका लागि नेपाल सरकारले बनाएका कानूनहरू के के हुन् ?

- नेपालको संविधान, २०७२
- मुलुकी देवानी संहिता, २०७४
- मुलुकी अपराध संहिता, २०७५
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५
- कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१
- कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) आचारसंहिता, २०७४
- घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन २०६६ तथा नियमावली, २०६७
- लैङ्गिक समानता ऐन, २०६३
- लैङ्गिकसमानता कायम गर्न बनेको केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७२
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ र नियमावली, २०६५
- बोक्सीको आरोप विरुद्ध कसुर र सजाय सम्बन्धी ऐन, २०७२

- लैङ्गिक समानता कायम गर्न बनेको केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७२
- लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६७

प्रयोग गरिएका सन्दर्भ सामग्रीको सूची

मुलुकी देवानी संहिता, २०७४

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५

नेपालको संविधान, २०७२

घरेलु हिंसा (कसुर र सजाँय) ऐन, २०६६

बोक्सीको आरोप विरुद्ध कसुर र सजाय सम्बन्धी ऐन, २०७२

लैङ्गिकसमानता कायम गर्न बनेको केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७२

निर्वाचन आयोग (२०७४), वेभसाइट, www.election.gov.np

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४

नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३

लैङ्गिक हिंसा र दुर्व्यवहार : छैन हामीलाई स्वीकार

बालबालिका सम्बन्धी महासन्धी सन्, १९८९

महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मुलन महासन्धी, १९७९

बालश्रम निषेध र नियमित गर्ने ऐन, २०५६

नेपाल सरकार, राष्ट्रिय जीवनस्तर सर्वेक्षण सन्। २०१६

लैङ्गिक हिंसा र बालसंरक्षणमा काम गर्ने स्थानीय समुदायका लागि ३ दिने तालिम निर्देशिका, युनिसेफ र महिला तथा बालबालिका विभाग

लैङ्गिकता र सामाजिक मूल्यमान्यता, शर्मा.पी

Clinical Protocol About Gender Based Violence, Ministry of Health, Nepal Government, 2072

What are we learning about protecting children in the community, USAID, UNICEF, Safe the Children 2009

BVS-Nepal, Baseline Survey on Acid and Burns Violence Against Women and Girls-2015